

Марас
Шевченко

КАТЕРИНА

т. Шевченко

ШКІЛЬНА БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНСЬКОЇ ТА СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

*Марас
Шевченко*

*К*АТЕРИНА

Харків
«Фоліо»
2013

Серія «Шкільна бібліотека
української та світової літератури»
заснована у 2010 році

Примітки та коментарі
Л. В. Ушкалова

Художник-оформлювач
О. Д. Кононученко

Схвалено для використання у загальноосвітніх навчальних закладах
(лист МОНУ № 1.4/18-3817 від 05.10.10)

План-проспект серії затверджено
Міністерством освіти і науки України

Громадська Рада

серії «Шкільна бібліотека української та світової літератури»

В.С.Бакіров, О.Ю.Вілкул, Г.М.Герман, В.М.Голенко, В.М.Горбаль,
М.М.Добкін, І.Ф.Драч, В.Г.Кремінь, О.С.Онищенко, М.В.Попович,
Д.В.Табачник (голова), О.А.Удод, Я.С.Яцків

Шевченко Т. Г.

Ш 37 Катерина / Т. Г. Шевченко; примітки та коментарі
Л. В. Ушкалова; худож.-оформлювач О. Д. Кононученко. —
Харків: Фоліо, 2013. — 157 с. — (Шкільна б-ка укр. та
світ. літ-ри).

ISBN 978-966-03-5461-6

(Шкільна б-ка укр. та світ. літ-ри).

ISBN 978-966-03-6252-9.

До видання увійшли твори геніального українського поета,
великого Кобзаря — Тараса Григоровича Шевченка (1814—1861),
серед яких така перлина поезії, як «Катерина», що, безперечно,
втілила в собі духовне багатство, притаманне українському
народові.

ББК 84.4УКР

ISBN 978-966-03-5461-6

(Шкільна б-ка укр.

та світ. літ-ри)

ISBN 978-966-03-6252-9

© Л. В. Ушкалов, примітки та коментарі, 2010

© О. Д. Кононученко, художнє
оформлення, 2013

© Видавництво «Фоліо», марка серії, 2010

ПРИЧИННА¹

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.
І блідий місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав,
Неначе човен в синім морі
То виринав, то потопав.
Ще треті півні не співали²,
Ніхто нігде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались,
Та ясен раз у раз скрипів.

В таку добу під горою,
Біля того гаю,
Що чорніє над водою,
Щось біле блукає.
Може, вийшла русалонька
Матері шукати,
А може, жде козаченька,
Щоб залоскотати.
Не русалонька блукає:
То дівчина ходить,
Й сама не зна (бо причинна),
Що такеє робить.
Так ворожка поробила,
Щоб менше скучала,
Щоб, бач, ходя опівночі,
Спала й виглядала
Козаченька молодого,
Що торік покинув.

Обіщався вернутися,
Та, мабуть, і згинув!
Не китайкою³ покрились
Козацькії очі,
Не вимили біле личко
Слізеньки дівочі:
Орел вийняв карі очі
На чужому полі,
Біле тіло вовки з'їли —
Така його доля.
Дарма щоніч дівчинонька
Його виглядає.
Не вернеться чорнобривий
Та й не привітає,
Не розплете довгу косу,
Хустку не зав'яже,
Не на ліжку, в домовину
Сиротою ляже!

Така її доля... О Боже мій милий!
За що ж ти караєш її, молоду?
За те, що так щиро вона полюбила
Козацькії очі?.. Прости сироту!
Кого ж їй любити? Ні батька, ні неньки,
Одна, як та пташка в далекім краю.
Пошли ж ти їй долю — вона молоденька,
Бо люде чужії її засміють.
Чи винна ж голубка, що голуба любить?
Чи винен той голуб, що сокіл убив?
Сумує, воркує, білим світом нудить,
Літає, шукає, дума — заблудив.
Щаслива голубка: високо літає,
Полине до Бога — милого питать.
Кого ж сиротина, кого запитає,
І хто їй розкаже, і хто тее знає,
Де милий ночує: чи в темному гаю,
Чи в бистрім Дунаю коня напова,
Чи, може, з другою, другую кохає,
Її, чорнобриву, уже забува?
Якби-то далися орлині крила,
За синім би морем милого знайшла;
Живого б любила, другу б задушила,

А до неживого у яму б лягла.
Не так серце любить, щоб з ким поділитися,
Не так воно хоче, як Бог нам дає:
Воно жить не хоче, не хоче журиться.
«Журись», — каже думка, жалю завдає.
О Боже мій милий! така твоя воля,
Таке її щастя, така її доля!

Вона все ходить, з уст ні пари.
Широкий Дніпр не гомонить:
Розбивши вітер чорні хмари
Ліг біля моря одпочить.
А з неба місяць так і сяє;
І над водою, і над гаєм,
Кругом, як в усі, все мовчить.
Аж гульк — з Дніпра повиринали
Малії діти, сміючись.
«Ходімо гріться! — закричали. —
Зійшло вже сонце!» (Голі скрізь;
З осоки коси, бо дівчата).

.....
«Чи всі ви тут? — кличе мати. —
Ходім шукати вечерять.

Пограємось, погуляймо
Та пісеньку заспіваймо:
Ух! Ух!

Солом'яний дух, дух!
Мене мати породила,
Нехрещену положила⁴.
Місяченьку!

Наш голубоньку!
Ходи до нас вечеряти:
У нас козак в очереті,
В очереті, в осоці,
Срібний перстень на руці;
Молоденький, чорнобровий,
Знайшли вчора у діброві.
Світи довше в чистім полі,
Щоб нагулятись доволі.
Поки відьми ще літають,
Поки півні не співають,
Посвіти нам... Он щось ходить!

Он під дубом щось там робить.

Ух! Ух!

Солом'яний дух, дух!

Мене мати породила,

Нехрещену положила».

Зареготались нехрещені...

Гай обізвався; галас, зик.

Орда мов ріже. Мов скажені,

Летять до дуба... Нічичирк...

Схаменулись нехрещені,

Дивляться — мелькає,

Щось лізе вверх по стовбуру

До самого краю.

Ото ж тая дівчинонька,

Що сонна блудила:

Отаку-то їй причину

Ворожка зробила!

На самий верх на гіллячці

Стала... В серце коле!

Подивилась на всі боки

Та й лізе додолу.

Кругом дуба русалоньки

Мовчки дожидали;

Взяли її, сердешную,

Та й залоскотали.

Довго, довго дивовались

На її уроду...

Треті півні: кукуріку! —

Шелеснули в воду.

Защебетав жайворонок,

Угору летючи;

Закувала зозуленька,

На дубу сидячи;

Защебетав соловейко —

Пішла луна гаєм;

Червоніє за горою;

Плугатар співає.

Чорніє гай над водою,

Де ляхи ходили;

Засиніли понад Дніпром

Високі могили;
Пішов шелест по діброві;
Шепчуть густі лози.
А дівчина спить під дубом
При битій дорозі.
Знає, добре спить, що не чує,
Як кує зозуля,
Що не лічить, чи довго жить...
Знає, добре заснула.

А тим часом із діброви
Козак виїзжає;
Під ним коник вороненький
Насилу ступає.
«Ізнемігся, товаришу!
Сьогодні спочинем:
Близько хата, де дівчина
Ворота одчинить.
А може, вже одчинила —
Не мені, другому...
Швидче, коню, швидче, коню,
Поспішай додому!»
Утомився вороненький,
Іде, спотикнеться, —
Коло серця козацького
Як гадина в'ється.
«Ось і дуб той кучерявий...
Вона! Боже милий!
Бач, заснула, виглядавши,
Моя сизокрила!»
Кинув коня та до неї:
«Боже ти мій, Боже!»
Кличе її та цілує...
Ні, вже не pomoже!
«За що ж вони розлучили
Мене із тобою?»
Зареготавсь, розігнався —
Та в дуб головою!

Ідуть дівчата в поле жати
Та, знай, співають ідучи,
Як провозжала сина мати,

Як бивсь татарин уночі.
Ідуть — під дубом зелененьким
Кінь замордований стоїть,
А біля його молоденький
Козак та дівчина лежить.
Цікаві (нігде правди діти)
Підкралися, щоб ізлякати;
Коли подивляться, що вбитий, —
З переполоху ну втікати!

Збиралися подруженьки,
Слізоньки втирають;
Збиралися товариші
Та ями копають;
Прийшли попи з корогвами,
Задзвонили дзвони.
Поховали громадою
Як слід, по закону.
Насипали край дороги
Дві могили в житі.
Нема кому запитати,
За що їх убито.
Посадили над козаком
Явір та ялину,
А в головах у дівчини
Червону калину.
Прилітає зозуленька
Над ними кувати;
Прилітає соловейко
Щоніч щебетати;
Виспіває та щебече,
Поки місяць зійде,
Поки тії русалоньки
З Дніпра грітись вийдуть.

[1837, С.-Петербург]

ДУМКА

Тече вода в синє море,
Та не витікає,
Шука козак свою долю,
А долі немає.

Пішов козак світ за очі;
Грає синє море,
Грає серце козацькеє,
А думка говорить:
«Куди ти йдеш, не спитавшись?
На кого покинув
Батька, неньку старенькую,
Молоду дівчину?
На чужині не ті люде —
Тяжко з ними жити!
Ні з ким буде поплакати,
Ні поговорити».

Сидить козак на тім боці,
Грає синє море.
Думав, доля зустрінеться —
Спіткалося горе.
А журавлі летять собі
Додому ключами.
Плаче козак — шляхи биті
Заросли тернами.

[1838, С.-Петербург]

ДУМКА

Вітре буйний, вітре буйний!
Ти з морем говориш,
Збуди його, заграй ти з ним,
Спитай синє море.
Воно знає, де мій милий,
Бо його носило,
Воно скаже, синє море,
Де його поділо.
Коли милого втопило
Розбий синє море;
Піду шукать миленького,
Втоплю своє горе,
Втоплю свою недоленьку,
Русалкою стану,
Пошукаю в чорних [хвилях],
На дно моря кану.

Найду його, пригорнуся,
На серці зомлію.
Тогді, хвиле, неси з милим,
Куди вітер віє!
Коли ж милий на тім боці,
Буйнесенький, знаєш,
Де він ходить, що він робить,
Ти з ним розмовляєш.
Коли плаче, то й я плачу,
Коли ні — співаю,
Коли ж згинув чорнобривий,
То й я погибаю.
Тогді неси мою душу
Туди, де мій милий,
Червоною калиною
Постав на могилі.
Буде легше в чужім полі
Сироті лежати,
Буде над ним його мила
Квіткою стояти.
І квіткою, й калиною
Цвісти над ним буду,
Щоб не пекло чуже сонце,
Не топтали люде.
Я ввечері посумую,
А вранці поплачу,
Зійде сонце — утру сльози,
Ніхто й не побачить.
Вітре буйний, вітре буйний!
Ти з морем говориш,
Збуди його, заграй ти з ним,
Спитай синє море...

[1838, С.-Петербург]

ДУМКА

Тяжко-важко в світі жити
Сироті без роду,
Нема куди прихилиться —

Хоч з гори та в воду.
Утопився б молоденький,
Щоб не нудить світом,
Утопився б — тяжко жити,
А нема де дітись.
В того доля ходить полем,
Колоски збирає,
А моя десь, ледащиця,
За морем блукає.
Добре тому багатому,
Його люди знають,
А зо мною зострінуться —
Мов недобачають.
Багатого губатого
Дівчина шанує,
Надо мною, сиротою,
Сміється, кепкує.
Чи я ж тобі не вродливий,
Чи не в тебе вдався,
Чи не люблю тебе ширю,
Чи з тебе сміявся?
Люби ж собі, моє серце,
Люби, кого знаєш,
Та не смійся надо мною,
Як коли згадаєш.
А я піду на край світа,
На чужій сторонці
Найду кращу або згину,
Як той лист на сонці.
Пішов козак, сумуючи,
Нікого не кинув.
Шукав долі в чужім полі
Та там і загинув.
Умираючи, дивився,
Де сонечко сяє.
Тяжко-важко умирати
У чужому краю...

Гатчина,
24 ноября 1838 року

ДУМКА

Нащо мені чорні брови,
Нащо карі очі,
Нащо літа молодії,
Веселі, дівочі?
Літа мої молодії
Марно пропадають,
Очі плачуть, чорні брови
Од вітру линяють.
Серце в'яне, нудить світом,
Як пташка без волі.
Нащо ж мені краса моя,
Коли нема долі?
Тяжко мені сиротою
На сім світі жити;
Свої люде — як чужії,
Ні з ким говорити;
Нема кому розпитати,
Чого плачуть очі;
Нема кому розказати,
Чого серце хоче,
Чого серце, як голубка,
День і ніч воркує;
Ніхто його не питає,
Не знає, не чує.
Чужі люде не спитають —
Та й нащо питати?
Нехай плаче сиротина,
Нехай літа тратить!
Плач же, серце, плачте, очі,
Поки не заснули,
Голосніше, жалібніше,
Щоб вітри почули,
Щоб понесли буйнесенькі
За синєє море
Чорнявому зрадливому
На лютеє горе!

ТАРАСОВА НІЧ⁵

На розпутті кобзар сидить
Та на кобзі грає,
Кругом хлопці та дівчата,
Як мак процвітає.
Грає кобзар, виспіває,
Вимовля словами,
Як москалі, орда, ляхи
Бились з козаками,
Як збиралась громадонька
В неділеньку вранці,
Як ховали козаченька
В зеленім байраці.
Грає кобзар, виспіває,
Аж лихо сміється...

«Була колись Гетьманщина,
Та вже не вернеться!..

Встає хмара з-за Лиману,
А друга з поля,
Зажурилась Україна —
Така її доля!⁶
Зажурилась, заплакала,
Як мала дитина.
Ніхто її не рятує...
Козачество гине,
Гине слава, батьківщина,
Немає де дітись.
Виростають нехрещені
Козацькі діти,
Кохаються невінчані,
Без попа ховають,
Запродана жидам віра,
В церкву не пускають!
Як та галич поле криє,
Ляхи, уніяти⁷
Налітають — нема кому
Порадоньки дати.

Обізвався Наливайко⁸ —
Не стало кравчини⁹!
Обізвався козак Павлюга¹⁰ —
За нею полинув!
Обізвався Тарас Трясило
Гіркими сльозами:
«Бідна моя Україно,
Стоптана ляхами!
Україно, Україно!
Ненько моя, ненько!
Як згадаю тебе, краю,
Заплаче серденько...
Де поділось козачество,
Червоні жупани?
Де поділась доля-воля?
Бунчуки? Гетьмани?
Де поділося? Згоріло?
А чи затопило
Синє море твої гори,
Високі могили?..
Мовчать гори, грає море,
Могили сумують,
А над дітьми козацькими
Поляки панують.
Грай же, море, мовчїть, гори,
Гуляй, буйний, полем —
Плачте, діти козацькїї,
Така ваша доля!»

Обізвався Тарас Трясило
Віру рятовати,
Обізвався, орел сизий,
Та й дав ляхам знати!
Обізвався пан Трясило:
«А годі журиться!
А ходім лиш, пани-брати,
З поляками биться!»

Вже не три дні, не три ночі
Б'ється пан Трясило.

Од Лимана¹¹ до Трубайла¹²
Трупом поле крилось.
Ізнемігся козаченько,
Тяжко зажурився,
А поганий Конецпольський¹³
Дуже звеселився.
Зібрав шляхту всю докупи
Та й ну частовати.
Зібрав Тарас козаченьків
Поради прохати.
«Отамани товариші,
Брати мої, діти!
Дайте мені порадоньку,
Що будем робити?
Бенкетують вражі ляхи
Наше безголов'я».
«Нехай собі бенкетують,
Нехай на здоров'я!
Нехай, кляті, бенкетують,
Поки сонце зайде,
А ніч-мати дасть пораду —
Козак ляха знайде».

Лягло сонце за горою,
Зірки засіяли,
А козаки, як та хмара,
Ляхів обступали.
Як став місяць серед неба,
Ревнула гармата,
Прокинулись ляшки-панки —
Нікуди втікати!
Прокинулись ляшки-панки
Та й не повставали.
Зійшло сонце — ляшки-панки
Покотом лежали.

Червоною гадюкою
Несе Альта¹⁴ вісті,
Щоб летіли круки з поля
Ляшків-панків їсти.
Налетіли чорні круки
Вельможних будити,

Зібралось козачество
Богу помолитись.
Закрякали чорні круки,
Виймаючи очі.
Заспівали козаченьки
Пісню тії ночі,
Тії ночі кривавої,
Що славою стала
Тарасові, козачеству,
Ляхів що приспала.

Над річкою, в чистім полі,
Могила чорніє,
Де кров текла козацькая,
Трава зеленіє.
Сидить ворон на могилі
Та з голоду кряче...
Згада козак Гетьманщину,
Згада та й заплаче!
«Було колись, панували,
Та більше не будем!
Тії слави козацької
Повік не забудем!..»¹⁵

Умовк кобзар, сумуючи:
Щось руки не грають.
Кругом хлопці та дівчата
Слізеньки втирають.
Пішов кобзар по улиці —
З журби як заграє!
Кругом хлопці навприсядки,
А він вимовляє:
«Нехай буде отакечки!
Сидіть, діти, у запічку,
А я з журби та до шинку,
А там найду свою жінку,
Найду жінку, почастую,
З вороженьків покепкую».

[6 ноября 1838,
С.-Петербург]

НА ВІЧНУ ПАМ'ЯТЬ
КОТЛЯРЕВСЬКОМУ¹⁶

Сонце гріє, вітер віє
З поля на долину,
Над водою гне з вербою
Червону калину,
На калині одинокє
Гніздечко гойдає.
А де ж дівся соловейко?
Не питай, не знає.
Згадай лихо, та й байдуже...
Минулось... Пропало...
Згадай добре — серце в'яне,
Чому не осталося?
Отож гляну та згадаю:
Було, як смеркає,
Защєбече на калині —
Ніхто не минає.
Чи багатий, кого доля,
Як мати дитину,
Убирає, доглядає,
Не мине калину.
Чи сирота, що до світа
Встає працювати,
Опиниться, послухає,
Мов батько та мати
Розпитують, розмовляють, —
Серце б'ється, любо...
І світ Божий як Великдень,
І люди як люди!
Чи дівчина, що милого
Щодень виглядає,
В'яне, сохне сиротою,
Де дітись, не знає,
Піде на шлях подивитись,
Поплакати в лози,
Защєбече соловейко —
Сохнуть дрібні сльози.
Послухає, усміхнеться,
Піде темним гаєм...

Ніби з милим розмовляла...
А він, знай, співає,

Та дрібно, та рівно, як Бога благає,
Поки вийде злодій на шлях погулять
З ножем у халяві, — піде руна¹⁷ гаєм,
Піде та замовкне — нащо щебетать?
Запеклюю душу злодія не спинить,
Тільки стратить голос, добру не навчить.
Нехай же лютує, поки сам загине,
Поки безголов'я ворон прокричить.

Засне долина. На калині
І соловейко задріма.
Повіє вітер по долині —
Пішла дібровою руна,
Руна гуляє, Божа мова.
Встануть сердеги працювать,
Корови підуть по діброві,
Дівчата вийдуть воду брать,
І сонце гляне — рай, та й годі!
Верба сміється, свято скрізь!
Заплаче злодій, лютий злодій.
Було так перш — тепер дивись:

Сонце гріє, вітер віє
З поля на долину,
Над водою гне з вербою
Червону калину,
На калині одиноке
Гніздечко гойдає.
А де ж дівся соловейко?
Не питай, не знає.

Недавно, недавно у нас в Україні
Старий Котляревський отак щебетав;
Замовк, неборака, сиротами кинув
І гори, і море, де перше витав,
Де ватагу пройдисвіта
Водив за собою¹⁸, —
Все осталось, все сумує,
Як руїни Трої¹⁹.

Все сумує — тільки слава
Сонцем засіяла.
Не вмере кобзар, бо навіки
Його привітала.
Будеш, батьку, панувати,
Поки живуть люди;
Поки сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть!

Праведная душе, прийми мою мову
Не мудру, та щиру, прийми, привітай.
Не кинь сиротою, як кинув діброви,
Прилини до мене хоть на одно слово
Та про Україну мені заспівай.
Нехай усміхнеться серце на чужині,
Хоть раз усміхнеться, дивлячись, як ти
Всю славу козацьку за словом єдиним
Переніс в убогу хату сироти.
Прилинь, сизий орле, бо я самотній
Сирота на світі, в чужому краю.
Дивлюся на море широке, глибоке,
Поплив би на той бік — човна не дають.
Згадаю Енея, згадаю родину,
Згадаю, заплачу, як тая дитина.
А хвилі на той бік ідуть та ревуть.
А може, я й темний, нічого не бачу,
Злая доля, може, по тім боці плаче,
Сироту усюди люде осміють.
Нехай би сміялись, та там море грає,
Там сонце, там місяць ясніше сія,
Там з вітром могила в степу розмовляє²⁰,
Там не самотній був би з нею й я.
Праведная душе, прийми мою мову
Не мудру, та щиру, прийми, привітай.
Не кинь сиротою, як кинув діброви,
Прилини до мене хоч на одно слово
Та про Україну мені заспівай.

КАТЕРИНА

Василию Андреевичу Жуковскому²¹
на память 22 апреля 1838 года²²

I

Кохайтесь, чорнобриві,
Та не з москалями²³,
Бо москалі — чужі люде,
Роблять лихо з вами.
Москаль любить жартуючи,
Жартуючи кине;
Піде в свою Московщину,
А дівчина гине...
Якби сама, ще б нічого,
А то й стара мати,
Що привела на світ Божий,
Мусить погібати.
Серце в'яне співаючи,
Коли знає, за що;
Люде серця не побачать,
А скажуть — ледащо!
Кохайтесь ж, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі — чужі люде,
Згнущаються вами.

Не слухала Катерина
Ні батька, ні неньки,
Полюбила москалика,
Як знало серденько.
Полюбила молодого,
В садочок ходила,
Поки себе, свою долю
Там занастила.
Кличе мати вечеряти,
А донька не чує;
Де жартує з москаликом,
Там і заночує.
Не дві ночі карі очі
Любо цілувала,
Поки слава на все село

Недобра стала.
Нехай собі тії люде,
Що хотять, говорять:
Вона любить, то й не чує,
Що вкралося горе.
Прийшли вісті недобрії —
В поход затрубили.
Пішов москаль в Туреччину;
Катрусю накрыли²⁴.
Незчулася, та й байдуже,
Що коса покрита:
За милого, як співати,
Любо й потужити.
Обіцявся чорнобривий,
Коли не загине,
Обіцявся вернутися.
Тойді Катерина
Буде собі московкою,
Забудеться горе;
А поки що, нехай люде,
Що хотять, говорять.
Не журиться Катерина —
Слізоньки втирає,
Бо дівчата на улиці
Без неї співають.
Не журиться Катерина —
Вмиється сльозою,
Возьме відра, опівночі
Піде за водою,
Щоб вороги не бачили;
Прийде до криниці,
Стане собі під калину,
Заспіває Г р и ц я²⁵.
Виспіває, вимовляє,
Аж калина плаче.
Вернулася — і раденька,
Що ніхто не бачив.
Не журиться Катерина
І гадки не має —
У новенькій хустиночці
В вікно виглядає.

Виглядає Катерина...
Минуло півроку;
Занудило коло серця,
Заколело в боку.
Нездужає Катерина,
Ледве-ледве дише...
Вичуняла, та в запічку
Дитину колише.
А жіночки лихо дзвонять,
Матері глузують,
Що москалі вертаються
Та в неї ночують:
«В тебе дочка чорнобрива,
Та ще й не єдина,
А муштрує у запечку
Московського сина.
Чорнобривого придбала...
Мабуть, сама вчила...»
Бодай же вас, цокотухи,
Та злидні побили,
Як ту матір, що вам на сміх
Сина породила.

Катерино, серце моє!
Лишенько з тобою!
Де ти в світі подінешся
З малим сиротою?
Хто питає, привітає
Без милого в світі?
Батько, мати — чужі люде,
Тяжко з ними жити!

Вичуняла Катерина,
Одсуне квартиру,
Поглядає на улицу,
Колише дитинку;
Поглядає — нема, нема...
Чи то ж і не буде?
Пішла б в садок поплакати,
Так дивляться люде.
Зайде сонце — Катерина

По садочку ходить,
На рученьках носить сина,
Очиці поводить:
«Отут з муштри виглядала,
Отут розмовляла,
А там... а там... сину, сину!»
Та й не доказала.

Зеленіють по садочку
Черешні та вишні;
Як і перше виходила,
Катерина вийшла.
Вийшла, та вже не співає,
Як перше співала,
Як москаля молодого
В вишник дожидала.
Не співає чорнобрива,
Кляне свою долю.
А тим часом вороженьки
Чинять свою волю —
Кують речі недобрії.
Що має робити?
Якби милий чорнобривий,
Умів би спинити...
Так далеко чорнобривий,
Не чує, не бачить,
Як вороги сміються їй,
Як Катруся плаче.
Може, вбитий чорнобривий
За тихим Дунаєм;
А може, вже в Московщині
Другую кохає!
Ні, чорнявий не убитий,
Він живий, здоровий...
А де ж найде такі очі,
Такі чорні брови?
На край світа, в Московщині,
По тім боці моря,
Нема нігде Катерини;
Та здалась на горе!..

Вміла мати брови дати,
Карі оченята,
Та не вміла на сім світі
Щастя-долі дати.
А без долі біле личко —
Як квітка на полі:
Пече сонце, гойда вітер,
Рве всякий по волі.
Умивай же біле личко
Дрібними сльозами,
Бо вернулись москалики
Іншими шляхами.

II

Сидить батько кінець стола,
На руки схилився,
Не дивиться на світ Божий:
Тяжко зажурився.
Коло його стара мати
Сидить на ослоні,
За сльозами ледве-ледве
Вимовляє доні:
«Що весілля, доню моя?
А де ж твоя пара?
Де світилки з друженьками,
Старости, бояре?»²⁶
В Московщині, доню моя!
Іди ж їх шукати,
Та не кажи добрим людям,
Що є в тебе мати.
Проклятий час-годинонька,
Що ти народилась!
Якби знала, до схід сонця
Була б утопила...
Здалась тоді б ти гадині,
Тепер — москалеві...
Доню моя, доню моя,
Цвіте мій рожевий!
Як ягодку, як пташечку,
Кохала, ростила

На лишенько... Доню моя,
Що ти наробила?..
Оддячила!.. Іди ж, шукай
У Москві свекрухи.
Не слухала моїх річей,
То її послухай.
Іди, доню, знайди її,
Знайди, привітайся,
Будь щаслива в чужих людях,
До нас не вертайся!
Не вертайся, дитя моє,
З далекого краю...
А хто ж мою головоньку
Без тебе сховає?
Хто заплаче надо мною,
Як рідна дитина?
Хто посадить на могилі
Червону калину?
Хто без тебе грішну душу
Поминати буде?
Доню моя, доню моя,
Дитя моє любе!
Іди од нас...»

Ледве-ледве

Поблагословила:
«Бог з тобою!» — та, як мертва,
На діл повалилась...
Обізвався старий батько:
«Чого ждеш, небого?»
Заридала Катерина,
Та бух йому в ноги:
«Прости мені, мій батечку,
Що я наробила!
Прости мені, мій голубе,
Мій соколе милий!»
«Нехай тебе Бог прощає
Та добрії люде;
Молись Богу та йди собі —
Мені легше буде».

Ледве встала, поклонилась,
Вийшла мовчки з хати;
Осталися сиротами
Старий батько й мати.
Пішла в садок у вишневий,
Богу помолилась,
Взяла землі під вишнею,
На хрест почепила,
Промовила: «Не вернуся!
В далекому краю
В чужу землю чужі люде
Мене заховать;
А своєї ся крихотка
Надо мною ляже
Та про долю, моє горе,
Чужим людям скаже...
Не розкажуй, голубонько!
Де б не заховали,
Щоб грішної на сім світі
Люде не займали.
Ти не скажеш... Ось хто скаже,
Що я його мати!
Боже ти мій!.. Лихо моє!
Де мені сховатись?
Заховаюсь, дитя моє,
Сама під водою,
А ти гріх мій спокутуєш
В людях сиротою,
Безбатченком!..»

Пішла селом,
Плаче Катерина;
На голові хустиночка,
На руках дитина.
Вийшла з села — серце мліє;
Назад подивилась,
Покивала головою
Та й заголосила.
Як тополя, стала в полі
При битій дорозі;

Як роса та до схід сонця,
Покапали сльози.
За сльозами за гіркими
І світа не бачить,
Тільки сина пригортає,
Цілує та плаче.
А воно, як янгелятко,
Нічого не знає,
Маленькими ручицями
Пазухи шукає.
Сіло сонце, з-за діброви
Небо червоніє;
Утерлася, повернулася,
Пішла... Тільки мріє.
В селі довго говорили
Дечого багато,
Та не чули вже тих річей
Ні батько, ні мати...

Отаке-то на сім світі
Роблять людям люде!
Того в'яжуть, того ріжуть,
Той сам себе губить...
А за віщо? Святий знає.
Світ, бачся, широкий,
Та нема де прихилитись
В світі самотнім.
Тому доля запродала
Од краю до краю,
А другому оставила
Те, де заховують.
Де ж ті люде, де ж ті добрі,
Що серце збиралось
З ними жити, їх любити?
Пропали, пропали!

Єсть на світі доля,
А хто її знає?
Єсть на світі воля,
А хто її має?

Єсть люде на світі —
Сріблом-злотом сяють,
Здається, панують,
А долі не знають —
Ні долі, ні волі!
З нудьгою та з горем
Жупан надівають,
А плакати — сором.
Возьміть срібло-злото
Та будьте багаті,
А я візьму сльози —
Лихо вилити;
Затоплю недолю
Дрібними сльозами,
Затопчу неволю
Босими ногами!
Тоді я веселий,
Тоді я багатий,
Як буде серденько
По волі гуляти!

III

Кричать сови, спить діброва,
Зіроньки сіяють,
Понад шляхом, ширицею,
Ховрашки гуляють.
Спочивають добрі люде,
Що кого втомило:
Кого — щастя, кого — сльози,
Все нічка покрила.
Всіх покрила темнісінька,
Як діточок мати;
Де ж Катрусю пригорнула:
Чи в лісі, чи в хаті?
Чи на полі під копою
Сина забавляє,
Чи в діброві з-під колоди
Вовка виглядає?
Бодай же вас, чорні брови,
Нікому не мати,

Коли за вас таке лихо
Треба одбувати!
А що даліше спіткається?
Буде лихо, буде!
Зострінуться жовті піски
І чужії люде;
Зострінеться зима люта...
А той чи зостріне,
Що пізнає Катерину,
Привітає сина?
З ним забула б чорнобрива
Шляхи, піски, горе;
Він, як мати, привітає,
Як брат, заговорить...

Побачимо, почуємо...
А поки — спочину
Та тим часом розпитаю
Шлях на Московщину.
Далекий шлях, пани-брати,
Знаю його, знаю!
Аж на серці похолоне,
Як його згадаю.
Попоміряв і я колись —
Щоб його не мірять!..
Розказав би про те лихо,
Та чи то ж повірять!
«Бреше, — скажуть, — сякий-такий!»
(Звичайно, не в очі.)
«А так тільки псує мову
Та людей морочить».
Правда ваша, правда, люде!
Та й нащо те знати,
Що сльозами перед вами
Буду виливати?
Нащо воно? У всякого
І свого чимало...
Цур же йому!.. А тим часом
Кете²⁷ лиш кресало
Та тютюну, щоб, знаєте,

Дома не журились.
А то лихо розказувать,
Щоб бридке приснилось!
Нехай його лихий візьме!
Лучче ж поміркую,
Де-то моя Катерина
З Івасем мандрує.

За Києвом, та за Дніпром,
Попід темним гаєм,
Ідуть шляхом чумаченьки,
П у г а ч а ²⁸ співають.
Іде шляхом молодиця,
Мусить бути, з прощі.
Чого ж смутна, невесела,
Заплакані очі?
У латаній свитиночці,
На плечах торбина,
В руці ціпок, а на другій
Заснула дитина.
Зострілася з чумаками,
Закрила дитину,
Питається: «Люде добрі,
Де шлях в Московщину?»
«В Московщину? Оцей самий.
Далеко, небого?»
«В саму Москву. Христа ради,
Дайте на дорогу!»
Бере шага²⁹, аж труситься:
Тяжко його брати!..
Та й навіщо?.. А дитина?
Вона ж його мати!
Заплакала, пішла шляхом,
В Броварях³⁰ спочила
Та синові за гіркого
Медяник купила.
Довго, довго, сердешная,
Все йшла та питала;
Було й таке, що під тином
З сином ночувала...

Бач, на що здалися карі оченята:
Щоб під чужим тином сльози вилити!
Отож-то дивіться та кайтесь, дівчата,
Щоб не довелося москаля шукать,
Щоб не довелося, як Катря шукає...
Тоді не питайте, за що люде лають,
За що не пускають в хату ночувать.

Не питайте, чорнобриві,
Бо люде не знають;
Кого Бог кара на світі,
То й вони карають...
Люде гнуться, як ті лози,
Куди вітер віє.
Сиротині сонце світить
(Світить, та не гріє) —
Люде б сонце заступили,
Якби мали силу,
Щоб сироті не світило,
Сльози не сушило.
А за віщо, Боже милий!
За що світом нудить?
Що зробила вона людям,
Чого хотять люде?
Щоб плакала!.. Серце моє!
Не плач, Катерино,
Не показуй людям сльози,
Терпи до загину!
А щоб личко не марніло
З чорними бровами,
До схід сонця в темнім лісі
Умийся сльозами.
Умиєшся — не побачать,
То й не засміються;
А серденько одпочине,
Поки сльози ллються.

Отаке-то лихо, бачите, дівчата.
Жартуючи кинув Катрусю москаль.
Недоля не бачить, з ким їй жартувати,
А люде хоч бачать, та людям не жаль:
«Нехай, — кажуть, — гине ледача дитина,
Коли не зуміла себе шанувать».

Шануйтеся ж, любі, в недобру годину
Щоб не довелося москаля шукать.

Де ж Катруся блудить?
Попідтинню ночувала,
Раненько вставала,
Поспішала в Московщину;
Аж гульк — зима впала.
Свище полем заверюха,
Іде Катерина
У личаках — лихо тяжке! —
І в одній свитині.
Іде Катря, шкандибає;
Дивиться — щось мріє...
Либонь, ідуть москалики...
Лихо!.. Серце мліє...
Полетіла, зострілася,
Пита: «Чи немає
Мого Йвана чорнявого?»
А ті: «Мы не знаєм».
І, звичайно, як москалі,
Сміються, жартують:
«Ай да баба! Ай да наши!
Кого не надують!»
Подивилась Катерина:
«І ви, бачу, люде!
Не плач, сину, моє лихо!
Що буде, то й буде.
Піду дальше — більш ходила...
А може, й зостріну;
Оддам тебе, мій голубе,
А сама загину».

Реве, стогне хуртовина,
Котить, верне полем;
Стоїть Катря серед поля,
Дала сльозам волю.
Утомилась заверюха,
Де-де позіхає;
Ще б плакала Катерина,
Та сліз більш немає.

Подивилась на дитину —
Умите сльозою,
Червоніє, як квіточка
Вранці під росою.
Усміхнулась Катерина,
Тяжко усміхнулась:
Коло серця — як гадина
Чорна повернулась.
Кругом мовчки подивилась;
Бачить — ліс чорніє;
А під лісом, край дороги,
Либонь, курінь мріє.
«Ходім, сину, смеркається;
Коли пустять в хату,
А не пустять, то й надворі
Будем ночувати.
Під хатою заночуєм,
Сину мій Іване!
Де ж ти будеш ночувати,
Як мене не стане?
З собаками, мій синочку,
Кохайся надворі!
Собаки злі, покусують,
Та не заговорять,
Не розкажуть, сміючися...
З псами їсти й пити...
Бідна моя головонько!
Що мені робити?»

Сирота-собака має свою долю,
Має добре слово в світі сирота;
Його б'ють і лають, закують в неволю,
Та ніхто про матір на сміх не пита;
А Йвася питають, заранне питають,
Не дадуть до мови дитині дожить.
На кого собаки на улиці лають?
Хто голий, голодний під тинном сидить?
Хто лобуря водить? Чорняві байстрята...
Одна його доля — чорні бровенята.
Та й тих люде заздрі не дають носити.

Попід горою, яром, долом,
Мов ті діди високочолі,
Дуби з Гетьманщини³¹ стоять.
У яру гребля, верби в ряд,
Ставок під кригою в неволі
І ополонка — воду брать...
Мов покотьоло³² червоніє,
Крізь хмару сонце зайнялось.
Надувся вітер; як повіє —
Нема нічого: скрізь біліє...
Та тільки лісом загуло.

Реве, свище заверюха.
По лісу завило;
Як те море, біле поле
Снігом покотилось.
Вийшов з хати карбівничий³³,
Щоб ліс оглядіти,
Та де тобі! Таке лихо,
Що не видно й світа.
«Еге, бачу, яка фуга!
Цур же йому з лісом!
Піти в хату... Що там таке?
От їх достобіса!
Недобра їх розносила,
Мов справді за ділом.
Ничипоре! Дивись лишень,
Які побілілі!»
«Що, москалі?..» — «Де москалі?»
«Що ти? Схаменися!»
«Де москалі-лебедики?»
«Та он, подивися».
Полетіла Катерина
І не одяглася.
«Мабуть, добре Московщина
В тямку їй далася!
Бо уночі тільки й знає,
Що москаля кличе».

Через пеньки, заметами,
Летить, ледве дише.
Боса стала серед шляху,
Втерлась рукавами.
А москалі їй назустріч,
Як один верхами.
«Лихо моє! Доле моя!»
До їх... Коли гляне —
Попереду старший їде.
«Любий мій Іване!
Серце моє коханеє!
Де ти так барився?»
Та до його... За стремена...
А він подивився,
Та шпорами коня в боки.
«Чого ж утікаєш?
Хіба забув Катерину?
Хіба не пізнаєш?
Подивися, мій голубе,
Подивись на мене —
Я Катруся твоя люба.
Нащо рвеш стремена?»
А він коня поганяє,
Нібито й не бачить.
«Постривай же, мій голубе!
Дивись — я не плачу.
Ти не пізнав мене, Іване?
Серце, подивися,
Їй же богу, я Катруся!»
«Дура, отвяжися!
Возьміть прочь безумную!»
«Боже мій! Іване!
І ти мене покидаєш?
А ти ж присягався!»
«Возьміть прочь! Что ж вы стали?»
«Кого? Мене взяти?
За що ж, скажи, мій голубе?
Кому хоч оддати
Свою Катрю, що до тебе
В садочок ходила,

Свою Катрю, що для тебе
Сина породила?
Мій батечку, мій братику!
Хоч ти не цурайся!
Наймичкою тобі стану...
З другою кохайся...
З цілим світом... Я забуду,
Що колись кохалась,
Що од тебе сина мала,
Покриткою стала...
Покриткою... Який сором!
І за що я гину!
Покинь мене, забудь мене,
Та не кидай сина.
Не покинеш?.. Серце моє,
Не втікай од мене...
Я винесу тобі сина».
Кинула стремена
Та в хатину. Вертається,
Несе йому сина.
Несповита, заплакана
Сердешна дитина.
«Осьде воно, подивися!
Де ж ти? Заховався?
Утік!.. нема!.. Сина, сина
Батько одцурався!
Боже ти мій!.. Дитя моє!
Де дінусь з тобою?
Москалики! голубчики!
Возьміть за собою;
Не цурайтесь, лебедики:
Воно сиротина;
Возьміть його та оддайте
Старшому за сина.
Возьміть його... бо покину,
Як батько покинув, —
Бодай його не кидала
Лихая година!

Гріхом тебе на світ Божий
Мати породила;
Виростає же на сміх людям! —
На шлях положила. —
Оставайся шукать батька,
А я вже шукала».
Та в ліс з шляху, як навісна!
А дитя осталося,
Плаче, бідне... А москалям
Байдуже; минули.
Воно й добре; та на лихо
Лісничі почули.

Біга Катря боса лісом,
Біга та голосить;
То проклина свого Йвана,
То плаче, то просить.
Вибігає на возлісся;
Кругом подивилась,
Та в яр... біжить... Серед ставу
Мовчки опинилась.
«Прийми, Боже, мою душу,
А ти — моє тіло!»
Шубовствь в воду!.. Попід льодом
Геть загуркотіло.

Чорнобрива Катерина
Найшла, що шукала.
Дунув вітер понад ставом —
І сліду не стало.

То не вітер, то не буйний,
Що дуба ламає,
То не лихо, то не тяжке,
Що мати вмирає;
Не сироти малі діти,
Що неньку сховали —
Їм зосталась добра слава,

Могила зосталась.
Засміються злії люде
Малій сиротині;
Вилле сльози на могилу —
Серденько спочине.
А тому, тому на світі,
Що йому зосталось,
Кого батько і не бачив,
Мати одцуралась?
Що зосталось байстрюкові?
Хто з ним заговорить?
Ні родини, ні хатини;
Шляхи, піски, горе...
Панське личко, чорні брови...
Нащо? Щоб пізнали!
Змальовала, не сховала...
Бодай полиняли!

∨

Ішов кобзар до Києва
Та сів спочивати;
Торбинками обвішаний
Його повожатий,
Мале дитя, коло його
На сонці куняє,
А тим часом старий кобзар
І с у с а³⁴ співає.
Хто йде, їде — не минає:
Хто бублик, хто гроші;
Хто старому, а дівчата
Шажок міхоноші³⁵.
Задивляться чорноброві —
І босе і голе.
«Дала, — кажуть, — бровенята,
Та не дала долі!»

Їде шляхом до Києва
Берлин³⁶ шестернею.

А в берліні господиня
З паном і сем'єю.
Опинився против старців —
Курява лягає.
Побіг Івась, бо з віконця
Рукою махає.
Дає гроші Івасеві,
Дивується пані.
А пан глянув... Одвернувся...
Пізнав, препоганий,
Пізнав тії карі очі,
Чорні бровенята...
Пізнав батько свого сина,
Та не хоче взяти.
Пита пані, як зоветься?
«Івась». — «Какой милый!»
Берлин рушив, а Івася
Курява покрила...
Полічили, що достали,
Встали сіромахи,
Помолились на схід сонця,
Пішли понад шляхом.

[1838, С.-Петербург]

ПЕРЕБЕНДЯ³⁷

Перебендя старий, сліпий —
Хто його не знає?
Він усюди вештається
Та на кобзі грає.
А хто грає, того знають
І дякують люде:
Він їм тугу розганяє,
Хоть сам світом нудить.
Попідтинню сіромаха
І днює й ночує;
Нема йому в світі хати;
Недоля жартує

Над старою головою,
А йому байдуже...
Сяде собі, заспіває:
«Ой не шуми, луже!»³⁸
Заспіває та й згадає,
Що він сиротина,
Пожуриться, посумує,
Сидячи під тинном.

Отакий-то Перебендя,
Старий та химерний!
Заспіває про Ч а л о г о³⁹ —
На Г о р л и ц ю⁴⁰ зверне;
З дівчатами на вигоні —
Г р и ц я⁴¹ та в е с н я н к у,
А у шинку з парубками —
С е р б и н а⁴², Ш и н к а р к у⁴³;
З жонатими на бенкеті
(Де свекруха злая) —
Про тополю, лиху долю⁴⁴,
А потім — У г а ю⁴⁵;
На базарі — про Л а з а р я⁴⁶,
Або, щоб те знали,
Тяжко-важко заспіває,
Як Січ руйновали⁴⁷.
Отакий-то Перебендя,
Старий та химерний!
Заспіває, засміється,
А на сльози зверне.

Вітер віє-повіває,
По полю гуляє.
На могилі кобзар сидить
Та на кобзі грає.
Кругом його степ, як море
Широке, синіє:
За могилою могила,
А там — тільки мріє.
Сивий ус, стару чуприну

Вітер розвіває;
То приляже та послуха,
Як кобзар співає,
Як серце сміється, сліпі очі плачуть...
Послуха, повіє...

Старий заховавсь
В степу на могилі, щоб ніхто не бачив,
Щоб вітер по полю слова розмахав,
Щоб люде не чули, бо то Боже слово,
То серце по волі з Богом розмовля,
То серце щебече Господнюю славу⁴⁸,
А думка край світа на хмарі гуля.
Орлом сизокрилим літає, ширяє,
Аж небо блакитне широкими б'є;
Спочине на сонці, його запитає,
Де воно ночує, як воно встає;
Послухає моря, що воно говорить,
Спита чорну гору: чого ти німа?
І знову на небо, бо на землі горе,
Бо на їй, широкій, куточка нема
Тому, хто все знає, тому, хто все чує:
Що море говорить, де сонце ночує —
Його на сім світі ніхто не прийма;
Один він між ними, як сонце високе,
Його знають люде, бо носить земля;
А якби почули, що він, одинокий,
Співа на могилі, з морем розмовля, —
На Божее слово вони б насміялись,
Дурним би назвали, од себе б прогнали.
Нехай понад морем, сказали б, гуля!

Добре еси, мій кобзарю,
Добре, батьку, робиш,
Що співати, розмовляти
На могилу ходиш!
Ходи собі, мій голубе,
Поки не заснуло
Твоє серце, та виспівуй,
Щоб люде не чули.

А щоб тебе не цурались,
Потурай їм, брате!
Скачи, враже, як пан каже:
На те він багатий.

Отакий-то Перебендя,
Старий та химерний!
Заспіває весільної,
А на журбу зверне.

[1839, С.-Петербург]

ТОПОЛЯ

По діброві вітер виє,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.
Стан високий, лист широкий
Марне зеленіє.
Кругом поле, як те море
Широке, синіє.
Чумак іде, подивиться
Та й голову схилить,
Чабан вранці з сопілкою
Сяде на могилі,
Подивиться — серце ниє:
Кругом ні билини.
Одна, одна, як сирота
На чужині, гине!

Хто ж викохав тонку, гнучку
В степу погибати?
Постривайте — все розкажу.
Слухайте ж, дівчата!¹⁴⁹

Полюбила чорнобрива
Козака дівчина.
Полюбила — не спинила:
Пішов — та й загинув...
Якби знала, що покине —

Було б не любила;
Якби знала, що загине —
Було б не пустила;
Якби знала — не ходила б
Пізно за водою,
Не стояла б до півночі
З милим під вербою.
Якби знала!..

І то лихо —

Попереду знати,
Що нам в світі зострінеться...
Не знайте, дівчата!
Не питайте свою долю!..
Само серце знає,
Кого любить. Нехай в'яне,
Поки закопають,
Бо не довго, чорнобриві!
Карі оченята,
Біле личко червоніє —
Не довго, дівчата!
До полудня, та й зав'яне,
Брови полиняють.
Кохайтесь ж, любіться,
Як серденько знає.

Зашебече соловейко
В лузі на калині,
Заспіває козаченько,
Ходя по долині.
Виспіває, поки вийде
Чорнобрива з хати,
А він її запитає,
Чи не біла мати.
Стануть собі, обіймуться —
Співа соловейко;
Послухають, розійдуться,
Обоє раденькі...
Ніхто того не побачить,
Ніхто не спитає:

«Де ти була, що робила?»
Сама собі знає...
Любилася, кохалася,
А серденько мліло —
Чуло серце недоленьку,
Сказати не вміло.
Не сказало — осталася,
День і ніч воркує,
Як голубка без голуба,
А ніхто не чує...

Не щебече соловейко
В лузі над водою,
Не співає чорнобрива,
Стоя під вербою,
Не співає — сиротою
Білим світом нудить:
Без милого батько, мати —
Як чужії люди⁵⁰,
Без милого сонце світить —
Як ворог сміється,
Без милого скрізь могила...
А серденько б'ється.

Минув і рік, минув другий —
Козака немає;
Сохне вона, як квіточка;
Мати не питає:
«Чого в'янеш, моя доню?»
Стара не спитала,
За сивого, багатого
Тихенько єднала.
«Іди, доню, — каже мати, —
Не вік діувати!
Він багатий, самотній —
Будеш панувати».
«Не хочу я панувати,
Не піду я, мамо!

Рушниками, що придбала,
Спусти мене в яму.
Нехай попи заспівають,
А дружки заплачуть,
Легше, мамо, в труні лежать,
Ніж його побачить».

Не слухала стара мати,
Робила, що знала —
Дивилася чорнобрива,
Сохла і мовчала,
Пішла вночі до ворожки,
Щоб поворожити,
Чи довго їй самотній
На сім світі жити?
«Бабусенько, голубонько,
Серце моє, ненько,
Скажи мені щирю правду,
Де милий-серденько?
Чи жив-здоров, чи він любить?
Чи забув-покинув?
Скажи ж мені, де мій милий?
Край світа полину!
Бабусенько, голубонько!
Скажи, бо [ти] знаєш...
Мене мати хоче дати
За старого заміж.
Любить його, моя сиза,
Серце не навчити!
Пішла б же я утопилась —
Жаль душу згубити...
Коли не жив чорнобривий,
Зроби, моя пташко!
Щоб додому не вернулась...
Тяжко мені, тяжко!
Там старий жде з старостами...
Скажи ж мою долю».

«Добре, доню! Спочинь трошки.
Чини ж мою волю.
Сама колись дівувала —
Теє лихо знаю;
Минулося — навчилася:
Людам помагаю.
Твою долю, моя доню!
Позаторік знала,
Позаторік і зіллячка
Для того придбала».
Пішла стара, мов каламар
Достала з полиці.
«Ось на тобі сього дива,
Піди до криниці,
Поки півні не співали,
Умийся водою,
Випий трошки сього зілля —
Все лихо загоїть.
Вип'єш — біжи якомога;
Що б там не кричало,
Не оглянься⁵¹, поки станеш
Аж там, де прощалась.
Одпочинеш; а як стане
Місяць серед неба,
Випий ще раз; не приїде —
Втретє випить треба.
За перший раз, як за той рік,
Будеш ти такою;
А за другий — серед степу
Тупне кінь ногою, —
Коли живий козаченько,
То зараз прибуде...
А за третій, моя доню!
Не питай, що буде...
Та ще, чуєш, не хрестися —
Бо все піде в воду...
Тепер же йди, подивися
На торішню вроду».

Взяла зілля, поклонилась:
«Спасибі, бабусю!»
Вийшла з хати — чи йти, чи ні?..
«Ні! Вже не вернуся!»
Прийшла... Вмилась, напилася,
Тихо усміхнулась,
Вдруге, втретє напилася
І не оглянулась.
Полетіла, мов на крилах,
Серед степу пала,
Пала, стала, заплакала
І... і заспівала:

«Плавай, плавай, лебедонько!
По синьому морю —
Рости, рости, тополенько!
Все вгору та вгору,
Рости гнучка та висока,
До самої хмари,
Спитай Бога, чи діжду я,
Чи не діжду пари?
Рости, рости, подивися
За синєє море:
По тім боці — моя доля,
По сім боці — горе.
Там десь милий чорнобривий
Співає, гуляє,
А я плачу, літа трачу,
Його виглядаю.
Скажи йому, моє серце!
Що сміються люди,
Скажи йому, що загину,
Коли не прибуде!
Сама хоче мене мати
В землю заховати...
А хто ж її головоньку
Буде доглядати?
Хто догляне, розпитає,
На старість pomoже?
Мамо моя!.. Доле моя!..

Боже милий, Боже!..
Подивися, тополенько!
Як нема — заплачеш,
До схід сонця, ранісінько,
Щоб ніхто не бачив...
Рости ж, серце-тополенько,
Все вгору та вгору;
Плавай, плавай, лебедонько!
По синьому морю».

Отак тая чорнобрива
Плакала, співала...
І на диво серед поля
Тополею стала.

По діброві вітер віє,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.

[1839, С.-Петербург]

ДО ОСНОВ'ЯНЕНКА⁵²

Б'ють пороги; місяць сходить,
Як і перше сходив...
Нема Січі, пропав і той,
Хто всім верховодив!
Нема Січі; очереті
У Дніпра питають:
«Де-то наші діти ділись,
Де вони гуляють?»
Чайка скиглить літаючи,
Мов за дітьми плаче;
Сонце гріє, вітер віє
На степу козачім.
На тім степу скрізь могили
Стоять та сумують;
Питаються у буйного:
«Де наші панують?»⁵³

Де панують, бенкетують?
Де ви забарились?
Верніться! Дивіться —
Жита похилились,
Де п'аслися ваші коні,
Де тирса шуміла,
Де кров ляха, татарина
Морем червоніла...
Верніться!» — «Не вернуться! —
Заграло, сказало
Синє море. — Не вернуться,
Навіки пропали!»
Правда, море, правда, синє!
Такая їх доля:
Не вернуться сподівані,
Не вернеться воля.
Не вернуться запорожці,
Не встануть гетьмани,
Не покриють Україну
Червоні жупани!
Обідрана, сиротою
Понад Дніпром плаче;
Тяжко-важко сиротині,
А ніхто не бачить...
Тільки ворог, що сміється...
Смійся, лютий враже!
Та не дуже, бо все гине —
Слава не поляже;
Не поляже, а розкаже⁵⁴,
Що діялось в світі,
Чия правда, чия кривда
І чії ми діти⁵⁵.
Наша дума, наша пісня⁵⁶
Не вмре, не загине...
От де, люде, наша слава,
Слава України!
Без золота, без каменю,
Без хитрої мови,

А голосна та правдива,
Як Господа слово.
Чи так, батьку отамане?
Чи правду співаю?
Ех, якби-то!.. Та що й казать?
Кебети не маю.
А до того — Московщина,
Кругом чужі люде...
«Не потурай», — може, скажеш,
Та що з того буде?
Насміються на псалом той,
Що виллю сльозами;
Насміються... Тяжко, батьку,
Жити з ворогами!
Поборовся б і я, може,
Якби малось сили;
Заспівав би — був голосок,
Та позички з'їли.
Отаке-то лихо тяжке,
Батьку ти мій, друже!
Блужу в снігах та сам собі:
«Ой не шуми, луже!»⁵⁷
Не втну більше. А ти, батьку,
Як сам здоров знаєш,
Тебе люде поважають,
Добрий голос маєш;
Співай же їм, мій голубе,
Про Січ, про могили,
Коли яку насипали,
Кого положили.
Про старину, про те диво,
Що було, минуло...
Утни, батьку, щоб нехотя
На весь світ почули,
Що діялось в Україні,
За що погібала,
За що слава козацькая
На всім світі стала!

Утни, батьку, орле сизий!
Нехай я заплачу,
Нехай свою Україну
Я ще раз побачу,
Нехай ще раз послухаю,
Як те море грає,
Як дівчина під вербою
Г р и ц я⁵⁸ заспіває.
Нехай ще раз усміхнеться
Серце на чужині,
Поки ляже в чужу землю,
В чужій домовині.

[1839, С.-Петербург]

* * *

Вітер з гаєм розмовляє,
Шепче з осокою,
Пливе човен по Дунаю
Один за водою.
Пливе човен, води повен,
Ніхто не спиняє,
Кому спинить — рибалоньки
На світі немає.
Поплив човен в синє море,
А воно заграло,
Погралися гори-хвилі —
І скіпок не стало.

Недовгий шлях — як човнові
До синього моря —
Сиротині на чужину,
А там і до горя.
Пограються добрі люди,
Як холодні хвилі,
Потім собі подивляться,
Як сирота плаче,
Потім спитай, де сирота, —
Не чув і не бачив.

[1841, С.-Петербург]

МАР'ЯНА-ЧЕРНИЦЯ

Оксані К.....ко⁵⁹

На пам'ять того, що давно минуло

Вітер в гаї нагинає
Лозу і тополю,
Лама дуба, котить полем
Перекотиполе.
Так і доля: того лама,
Того нагинає;
Мене котить, а де спинить,
І сама не знає —

У якому краю мене заховують,
Де я прихилюся, навіки засну.
Коли нема щастя, нема талану́,
Нема кого й кинуть, ніхто не згадає,
Не скаже хоть на сміх: «Нехай спочиває,
Тільки його й долі, що рано заснув».
Чи правда, Оксано? чужа чорнобрива!
І ти не згадаєш того сироту,
Що в сірій свитині, бувало, щасливий,
Як побачить диво — твою красоту.
Кого ти без мови, без слова навчила
Очима, душею, серцем розмовлять.
З ким ти усміхалась, плакала, журилась,
Кому ти любила П е т р у с я⁶⁰ співають.
І ти не згадаєш. Оксано! Оксано!
А я й досі плачу, і досі журюсь,
Виливаю сльози на мою Мар'яну,
На тебе дивлюся, за тебе молюсь.
Згадай же, Оксано, чужа чорнобрива,
І сестру Мар'яну рястом уквітчай,
Часом на Петруся усміхнись, щаслива,
І хоч так, як жарти, колишне згадай.

Санкт-Петербург,
ноября 22 1841 року

|

У неділю на вигоні
Дівчата гуляли,

Жартували з парубками,
Деякі співали —
Про досвітки-вечірниці
Та як була мати,
Щоб з козаком не стояла.
Звичайне, дівчата...
То про своє все й співають,
Яка про що знає...
Аж ось з хлопцем старий кобзар
В село шкандибає.
В руках чоботи, на плечах
Латана торбина
У старого; а дитина!
Сердешна дитина!
Обідране; ледви-ледви
Несе ноженнята...
(Достеменний син Катрусі⁶¹.)
Дивляться дівчата...
«Кобзар іде! Кобзар іде!»
Та всі якомога,
Хлопців кинули, побігли
Зострічать сліпого!
«Діду, серце, голубчику,
Заграй яку-небудь.
Я шага дам». — «Я — черешень».
«Всього, чого треба, —
Всього дамо... Одпочинеш,
А ми потанцюєм...
Заграй же нам яку-небудь».
«Чую, любі, чую...
Спасибі вам, мої квіти,
За слово ласкаве.
Заграв би вам, та, бачите,
Справи нема... справи.
Учора був на базарі,
Кобза зопсувалась...
Розбилася...» — «А струни є?»
«Тільки три осталось».
«Та хоч на трьох яку-небудь».
«На трьох... Ох, дівчата!

І на одній колись-то грав,
Та ба, вже не грати...
Постривайте, мої любі,
Трошки одпочину.
Сядьмо, хлопче». Посідали.
Розв'язав торбину,
Вийняв кобзу, разів зо два
Ударив по рваних.
«Що б вам заграць? Постривайте...
Черницю Мар'яну
Чи чували?» — «Ні, не чули».
«Слухайте ж, дівчата,
Та кайтеся... Давно колись
Була собі мати,
Був і батько, та не стало;
Осталась вдовою,
Та й не молодую,
І з волами,
І з возами,
Й малою дочкою.
Росла дочка Мар'яна,
А виросла, як панна, —
Кароока
І висока,
Хоч за пана гетьмана.
Стала мати гадати
Та за пана єднати.
А Мар'яна
Не до пана
Виходила гуляти,
Не до пана старого,
Усатого, товстого,
А з Петрусем
В гаю, в лузі
Щовечора святого
Розмовляла,
Жартувала,
Обнімала, мліла...
А іноді усміхалась,
Плакала, німіла...

«Чого ж плачеш, моє серце?» —
Петро запитає;
Вона гляне, усміхнеться:
«І сама не знаю...»
«Може, думаєш, покину?
Ні, моя рибчино,
Буду ходити, буду любити,
Поки не загину!..»
«Хіба було коли в світі,
Щиро що кохались,
Розійшлися, не взялися
Й живими осталися?
Ні, не було, мій голубе.
Ти чув, що співають...
То кобзарі вигадують,
Бо, сліпі, не знають,
Бо не бачать, що є брови
Чорні, карі очі,
І високий стан козачий,
І гнучкий дівочий.
Що є коси, довгі коси,
Козацька чуприна...
Що на мову на Петрову
В глухій домовині
Усміхнуся; скажу йому:
«Орле сизокрилий,
Люблю тебе й на сім світі,
Як на тім любила».
Отак, серце, обнімемось,
Отак поцілую,
Нехай вкупі закопають...
Умру... не почую.
Не почую...» Обнялися,
Обнялись, зомліли...
Отак вони любилися!
На той світ хотіли
Обнявшись переступить;
Та не по їх стало!
Щовечора сходилися,
І мати не знала,

Де Мар'яна до півночі
І з ким розмовляє?
«Воно мале ще, дитина,
Нічого не знає».
Угадала стара мати,
Та не все вгадала,
Знать, забула, що колись-то
Сама дівувала.

Угадала мати: Мар'яна — дитина,
Не знає, як треба на сім світі жить.
Думала — ні люди, ані домовина
З Петром не розрізнять... Уміла любить.
Думала, що тільки кобзарі співають,
Бо, сліпі, не бачать карих оченят;
Що тільки лякають молодих дівчат...
Лякають, дівчата, правдою лякають!
І я вас лякаю, бо те лихо знаю,
Бодай його в світі нікому не знать —
Того, що я знаю... Минуло, дівчата!
Серце не заснуло, я вас не забув.
Люблю вас і досі, як діточок мати,
Буду вам співати, поки не засну.
Тойді ж, мої любі, як мене не стане,
Згадайте про мене, про мою Мар'яну;
Я вам з того світа, любі, усміхнусь.
Усміхнуся...» Та й заплакав.

Дивились дівчата,
Не питали, чого плаче.
Та й нащо питати?
Минулося. Помагало
Ласкаве дівоче
Щире слово... «Вибачайте... —
Утер сліпі очі. —
Вибачайте, мої любі,
Нехотя журюся.
Так от, бачите, Мар'яна
З убогим Петрусем
Щовечора розмовляла,
І мати не знала,
Дівувалась, що се таке

Мар'яну спіткало,
Чи не пристріт?⁶² Сяде шити —
Не те вишиває;
Замість Г р и ц я⁶³, задумавшись,
П е т р у с я співає.
Часом сонна розмовляє,
Подушку цілує...
Мати спершу сміялася,
Думала — жартує,
Потім бачить, що не жарти.
Та й каже: «Мар'яно!
Треба буде старостів ждять,
Та, може, й од пана!
Ти вже виросла, нівроку,
Уже й дівувала;
Я вже думаю, що, бачиш...»
Насилу сказала.
«Що вже й заміж, коли тее...»
«А за кого, мамо!?»
«Хто вподоба, тому й оддам».
Співає Мар'яна:

«Оддай мене, моя мамо,
Та не за старого,
Оддай мене, моє серце,
Та за молодого.
Нехай старий бурлакує,
Гроші заробляє,
А молодий мене любить,
Долі не шукає.
Не шукає, не блукає
Чужими степами:
Свої воли, свої вози,
А між парубками,
Як маківка меж квітками,
Цвіте, розцвітає,
Має поле, має волю,
Та долі не має.
Його щастя, його доля —
Мої чорні брови,

Довгі вії, карі очі,
Ласкавеє слово.
Оддай мене, моя мамо,
Та не за старого,
Оддай мене, моє серце,
Та за молодого».

«Дочко моя, Мар'яно,
Оддам тебе за пана,
За старшого, багатого,
За сотника Івана».
«Умру, серце-мамо,
За сотником Іваном».
«Не вмреш, будеш панувати,
Будеш діток годувати».
«Піду в найми, піду в люди,
А за сотником не буду».
«Будеш, дочко Мар'яно,
За сотником Іваном».
Заплакала, заридала
Сердешна Мар'яна.
«За старого... багатого...
За сотника Івана...» —
Сама собі розмовляла,
А потім сказала:
«Я ще, мамо, не виросла,
Ще не дівувала.
Бо ти мене не пускала
Вранці до криниці,
Ні жита жать, ні льону брать,
Ні на вечірниці,
Де дівчата з парубками
Жартують, співають
Та про мене, чорнобриву,
Нишком розмовляють:
«Багатого дочка батька,
Шляхетського роду».
Тяжко мені. Тяжко, мамо!
Нащо дала вроду?
Нащо брови змальовала,
Дала карі очі?

Ти все дала, тільки долі,
Долі дати не хочеш!
Нащо ж мене годувала?
Нащо доглядала?
Поки лиха я не знала,
Чом не заховала?»
Не слухала стара мати,
Лягла спочивати.
А Мар'яна за сльозами
Ледви вийшла з хати.

II

«Ой гоп, не пила,
На весіллі була,
До господи не втрапила,
До сусіда зайшла,
А в сусіда
До обіда
В льоху спати лягла.

Із льоху та в льох
Завертали в горох,
І в коморі і надворі
З нежонатим удвох
Пустували,
Жартували,
Зопсували горох.

Ой гоп, не сама —
Напоїла кума
І привела до господи.
Не побачив Хома.
Хомо, в хаті
Ляжем спати.
Хоми дома нема.

Тряси ж тебе трясця, Хомо!
Я не ляжу спати дома,
А до кума
До Наума
Піду в клуню на солому.

Ануге, напилась!
Наша, наша придалась!
Червоніє хвартушина;
Роду чесного дитина».

Отак ордою йшли придани⁶⁴,
Співали п'яні; а Мар'яна
Крізь тин дивилася на те,
Не додивилася, упала
І тяжко-тяжко заридала.
Таке-то лихо, і за те,
Що щиро любить. Тяжко, діти,
Вік одинокому прожить,
А ще гірше, мої квіти,
Нерівню в світі полюбить.

Дивіться на мене: я виплакав очі.
Мені їх не шкода, мені їх не жаль.
Ні на що дивиться: ті очі дівочі...
Що колись... колись-то... Думи та печаль,
А більше нічого не мав я й не маю,
А з грішми такими тяжко в світі жить.
Під тином ночую, з вітром розмовляю,
Соромляться люди у хату пустить
І привітатъ словом старого каліку.
Укороти, Боже, молодого віку
Тому, хто не має талану любить.
Легше, мої любі, покритъся землею,
Ніж ба[чить], як другий, багатий, старий,
Цілує за гроші, вінчається з нею...
О Боже! мій Боже! Волею Своєю
Розбий моє тіло і душу розбий».

Заридав кобзар, заплакав
Сліпими очима.

Дивувалися дівчата:
Вже смерть за плечима,
А він, сліпий, сивоусий,
Про колишне плаче.
Не дивуйтеся, дівчата,
На старі козачі
Щирі сльози. То не роса
Вранці при дорозі

На спориші і не ваші
Дуже дрібні сльози.
Наплакався. Струни рвані
Три перебирає.
«Аж до вечора Мар'яна
У темному гаю
Проплакала; прийшов Петрусь,
Вона розказала
Все, що чула од матері
І що сама знала.
І не втерпіла, сказала,
Як п'яні придани
Йшли по улиці, співали.
«Мар'яно! Мар'яно!

Чом ти не убога! Чом я не багатий!
Чом у мене коней вороних нема?
Не питала б мати, де ходиш гуляти,
З ким коли стояла. Питала б сама,
Сама свого серця; дала б йому волю
Любить, кого знає. Я б тебе сховав
Далеко! далеко! щоб ніхто не знав,
Щоб ніхто не бачив, де витає доля,
Моя доля, моє щастя,
Ти, моя Мар'яно.
Чом не ти в сірій свитині,
Чом я не в жупані?»
А Мар'яна, як дитина
Без матері, плаче.
Петро стоїть коло неї,
Нічого не бачить —
Тільки сльози Мар'янині;
А сльози дівочі
І серед дня лихо роблять.
А що ж серед ночі?
«Не плач, серце, єсть у мене
І сила, і воля,
Люби мене, моє серце,
Найду свою долю.
За високими горами,
За широкими степами,

На чужому полі,
По волі-неволі
Найду свою долю!
Не в свитині, а сотником
До тебе вернуся,
Не в бур'яні — серед церкви
Обнімеш Петруся,
Обнімемось, поцілую
Дивуйтеся, люди!
А ти стоїш, червонієш...»
«Коли то те буде?»
«Швидко, швидко, моя рибко,
Молись тільки Богу.
Іди в хату, лягай спати.
А я край дороги
Серед степу помолюся
Зорям яснооким,
Щоб без мене доглядали
Тебе, одиноку.
Серед степу одпочину».
«Хіба сю ніч кинеш?
Хіба зараз?..» — «Я жартую.
Тепер Україну
Ні москалі, ні татари —
Ніхто не воює».
«А я чула, що ляхи йдуть».
«То вони жартують.
Розійдемося, моє серце,
Поки не світає.
Чого ж знову заплакала?»
«І сама не знаю».

[1841, С.-Петербург]

УТОПЛЕНА

Вітер в гаї не гуляє —
Вночі спочиває,
Прокинеться — тихесенько
В осоки питає:
«Хто се, хто се по сім боці

Чеше косу? Хто се?..
Хто се, хто се по тім боці
Рве на собі коси?..
Хто се, хто се?» — тихесенько
Спитає-повіє,
Та й задріма, поки неба
Край зачервоніє.

«Хто се, хто се?» — питаєте,
Цікаві дівчата.
Ото дочка по сім боці,
По тім боці — мати.

Давно колись те діялось
У нас на Україні.
Серед села вдова жила
У новій хатині,
Білолиця, кароока
І станом висока,
У жупані; кругом пані,
І спереду, й збоку.
І молода, нівроку їй,
А за молодою,
А надто ще за вдовою,
Козаки ордою
Так і ходять. І за нею
Козаки ходили,
Поки вдова без сорома
Дочку породила.
Породила, та й байдуже;
Людям годувати
В чужім селі покинула:
Отака-то мати!..
Постривайте, що ще буде!
Годували люде
Малу дочку, а вдовиця
В неділю і в будень
З жонатими, з парубками
Пила та гуляла,
Поки лихо не спіткало,
Поки не та стала;

Незчулася, як минули
Літа молодії...
Лихо, лихо! Мати в'яне,
Дочка червоніє,
Виростає... Та й виросла
Ганна кароока,
Як тополя серед поля,
Гнучка та висока.
«Я Ганнусі не боюся!» —
Співає матуся;
А козаки, як хміль отой,
В'ються круг Ганнусі.
А надто той рибалонька,
Жвавий, кучерявий,
Мліє, в'яне, як зостріне
Ганнусю чорняву.
Побачила стара мати,
Сказилася люта:
«Чи бач, погань розхристана,
Байстрия необуте!
Ти вже виросла, дівуєш,
З хлопцями гуляєш...
Постривай же, ось я тобі!..
Мене зневажаєш?
Ні, голубко!»

І од злості
Зубами скрегоче.
Отака-то бува мати!..
Де ж серце жіноче?
Серце матері?.. Ох, лихо,
Лишенько, дівчата!
Мати стан гнучкий, високий,
А серця не мати.
Ізогнеться стан високий,
Брови полиняють,
І незчується; а люде
Сміючись згадають
Ваші літа молодії,
Та й скажуть — ледащо!
Тяжко плакала Ганнуса
І не знала, за що,

За щó мати згну́щається,
Лає, проклинає,
Своє дитя без сорома
Байстрам нарікає.
Катувала, мордувала,
Та не помагало:
Як маківка на городі,
Ганна розцвітала;
Як калина при долині
Вранці під росою,
Так Ганнуся червоніла,
Милася сльозою.
«Заворожена!.. Стривай же! —
Шепче люта мати. —
Треба трути роздобути,
Треба йти шукати
Стару відьму!»

Найшла відьму,
І трути достала,
І трутою до схід сонця
Дочку наповала.
Не допомгло... Кляне мати
Той час і годину,
Коли на світ породила
Нелюбу дитину.
«Душно мені; ходім, дочко,
До ставка купатись».
«Ходім, мамо».

На березі
Ганна роздяглася,
Роздяглася, розкинулась
На білій сорочці;
Рибалонька кучерявий
Мліє на тім боці...
І я колись... Та цур йому!
Сором — не згадаю.
Як дитина, калиною
Себе забавляє,
Гне стан гнучкий, розгинає,
На сонечку гріє.

Мати дивиться на неї,
Од злості німіє;
То жовтіє, то синіє;
Розхристана, боса,
З роту піна; мов скажена,
Рве на собі коси.
Кинулася до Ганнусі
І в коси впилася.
«Мамо! мамо! Що ти робиш?»
Хвиля роздалася,
Закипіла, застогнала —
І обох покрила.
Рибалонька кучерявий
З усієї сили
Кинувсь в воду; пливе, синю
Хвилю роздирає,
Пливе, пливе... От-от доплив!
Пірнув, виринає —
І утоплену Ганнусю
На берег виносить,
Із рук матері заляклих
Вириває коси.
«Серце моє! доле моя!
Розкрий карі очі!
Подивися, усміхнися!
Не хочеш!.. не хочеш!..»
Плаче, пада коло неї,
Розкрива, цілує
Мертві очі. «Подивися!..
Не чує, не чує!»
Лежить собі на пісочку,
Білі рученята
Розкидала; а за нею
Стара люта мати:
Очі вивело із лоба
Од страшної муки,
Втербила в пісок жовтий
Старі сині руки.
Довго плакав рибалонька:
«Нема в мене роду,

Нема долі на сім світі —
Ходім жити в воду!»
Підняв її, поцілював...
Хвиля застогнала,
Розкрилася, закрилася,
І сліду не стало...

З того часу ставок чистий
Заріс осокою;
Не купаються дівчата,
Обходять горою;
Як угледять, то хрестяться
І зовуть заклитим...
Сумно-сумно кругом його...
А вночі, дівчата,
Впливає з води мати,
Сяде по тім боці;
Страшна, синя, розхристана
І в мокрій сорочці,
Мовчки дивиться на сей бік,
Рве на собі коси...
А тим часом синя хвиля
Ганнусю виносить.
Голісінька, стрепенеться,
Сяде на пісочку...
І рибалка впливає,
Несе на сорочку
Баговиння зеленого;
Поцілує в очі —
Та і в воду: соромиться
На гнучкий дівочий,
На стан голий подивиться...
І ніхто не знає
Того дива, що твориться
Серед ночі в гаї,
Тільки вітер з осокою
Шепче: «Хто се, хто се
Сидить сумно над водою,
Чеше довгі коси?»

С.-Петербург,
декабря 8, 1841 року

ПЕСНЯ КАРАУЛЬНОГО У ТЮРЬМЫ

(из драмы «Невеста»)

Старый гордый воевода
Ровно на четыре года
Ушел на войну.
И дубовыми дверями,
И тяжелыми замками
Запер он жену.
Старый, стало быть, ревнивый,
Бьется долго и ретиво.
Кончилась война,
И прошли четыре года.
Возвратился воевода.
А жена? Она
Погрустила и решила:
Окно в двери превратила.
И проходит год —
Пеленает сына Яна,
Да про старого про пана
Песенку поет:

«Ой баю, баю, сын мой, Ян мой милый!
Когда б воеводу татары убили,
Татары убили или волки съели!
Ой баю, баю, на мягкой постели».

[Грудень 1841 р.,
С.-Петербург]

СЛЕПАЯ

(Поэма)

«Кого, рыдая, призову я⁶⁵
Делить тоску, печаль мою,
В чужом краю кому, тоскуя,
Родную песню пропою?
Угасну, бедный, я в неволе...
Тоску мою, печаль мою
О прежней воле, прежней доле

Немым стенам передаю.
О, если б стон моей печали
И звук заржавленных цепей,
Святые ветры, вы домчали
На лоно родины моей
И в мирной куще⁶⁶ повторили,
Где мой отец и мать моя
Меня лелеяли, любили!
А братья! Грешная семья,
Иноплеменникам за золото
От стада, елея и вина
Родного продали вы брата,
Как на заклятие овна.
О Боже, Боже Иудеи,
Благий Творителю земли,
Не наказуй родных злодеев,
А мне смирение пошли!»

Такую песню тихо пела,
Сердечной грусти предана,
Слепая нищая; она
У барского двора сидела
У незатворенных ворот.
Но из ворот никто не идет,
Никто не едет, опустели
Хоромы барские давно,
Широкий двор порос травой⁶⁷,
Село забвенью предано
С патриархальной простотою,
С отцовской славою святою —
Забыто все. Село молчит,
Никто села не посетит,
Не оживит его молвою.
Как у кладбища, у ворот
Сидит скорбящая слепая
И псалму грустную поет.
Она поет, а молодая
Дочь несчастливцы моей
Головкой смуглою прильнула
К коленам матери своей,

Тоски не ведая, заснула
Сном непорочной простоты.
В одежде грубой нищеты
Она прекрасна; полдень ясный
Моей Украины прекрасной
Позолотил, любя, лелея,
Свое прекрасное дитя.
Ужели тщетно пролетят
Дни упоения над нею
И светлой радостью своею
Ея тоски не усладят?
Она прекрасна, мать — калека,
Кто будет ей руководить?
Придет пора, пора любить,
И злое сердце человека
Ея любви не пощадит.

.....

..... невинным сном
Оксана спит, а мать слепая,
Уныло-тихо напевая,
И каждый шорох сторожит.
И если ветер, пролетая,
Упавший лист пошевелит,
Она немеет, и дрожит,
И робко к сердцу прижимает
Свое единое дитя,
Свою единую отраду,
Незрящей памятью следя
Давно минувших дней усладу
Печальной юности своей.
Она изведала людей...
И у забытой сей ограды
Они ее не пощадят,
Они готовы растерзать
Ея дряхлеющие руки,
Для их невнятен стон разлуки,
Чужда им матери любовь.
Они твердят — закон таков:
«Не должно в прахе пресмыкаться
И подаянием питаться

Прекрасной юной сироте;
И мы ее оденем золотом,
Внесем в высокие палаты
И поклонимся красоте,
Раскроем мир иных видений,
Иных страстей высокий мир,
Потом... потом...» И ваш кумир,
Богиня ваших поклонений,
От фимиама упилась
И закоптела от курений;
А ваша мудрость отреклась
От обещанья; горстью золота,
Великодушно бросив ей,
Затмили блеск ея очей,
И вот она в грязи разврата,
Во славу дряхлых ваших дней,
Перед толпою черни пьяной
Пьет кубок . . . . .
И запивает сердца раны.
Не вы виновны, но она!
Вы дали все, что должно было
Наложнице презренной дать.
А сон девичий обновили,
А возвратили ль благодать
Ея невинных помышлений?
Ея невинную любовь,
И радость тихих упоений,
И целомудренную кровь
Вы обновили ль? Не могли!
Но, чада грешные земли!
Вы дали ль ей восторг объятий
Родного, милого дитяти,
Кому бы, бедная, она
Себя в сей мир переливала
И тайну жизни открывала,
Сердечной грусти предана?
Развратной, бедной вашей кровью
Вы не могли ей повторить
Восторги девственной любви,
Ее пустили вы влачить

Остаток дней в мирской пустыне;
И о родном, едином сыне
Ей не придется получить
Отрадной весточки сдалека.
Чужие дети напоят
Ее в предсмертный час жестокий,
И одинокий гроб с упреком
Чужие дети понесут.
Но если ей судьба судила,
Чтобы родимая рука
Очи уснувшие закрыла,
Тесна ее тогда могила,
Постеля вечная жестка!
Ея малютка за позором
Безмолвно по миру пойдет,
И в светлый праздник у забора
Яичко красное возьмет,
И со слезами и укором
Свою родную помянет.

Осенний полдень, полдень ясный
Родимой, милой той земли,
Мои где годы расцвели,
Где так напрасно, так несчастно
В недолге бедной протекли;
Осенний полдень, полдень ясный,
Как друга юности, любя,
Чужими звуками тебя
Позволь приветствовать, прекрасный!
Ты тот же тихий, так же милый,
Не знаешь времени, а я...
Не то я стал, что прежде было,
И путь унылый бытия,
И ноша тяжкая моя
Меня ужасно изменили.
Я тайну жизни разгадал,
Раскрыл я сердце человека,
И не страдаю, как страдал,
И не люблю я: я — калека!
Я трепет сердца навсегда

Оледенил в снегах чужбины,
И только звуки Украины
Его тревожат иногда,
Как эхо памяти невинной.
В их узнаю мою весну,
Мои унылые досуги,
И в их [я] таю, в их тону,
И сердца тяжкие недуги,
Как благодатною росой,
Врачую ими, и молюся,
И непритворною слезой
С моей Украиной делюся.
Но глухо все в родном раю!
Я тщетно голос подаю,
Мне эха нету из дубровы
Моей козачки чернобровой.
Там все уснуло. Пустота
Растлила сердце человека,
И я на смех покинут веком,
Я — одинокий сирота!

Осенний полдень, догорая,
Поля нагие освещал,
И лист увядший, упавая,
Уныло грустное шептал
О здешней жизни человеку.
Такой порой моя калека,
Слепая нищая моя,
И дочь красавица ея —
Она спала, а мать сидела
И тихо, грустно-тихо пела,
Как пел Иосиф про свой род,
Сидя в египетской темнице⁶⁸,
А в поднебесье вереницей
С дубров украинской земли
На юг летели журавли.
Чему ж бы ей, как вольной птице,
Туда, где лучше, не лететь
И веселее не запеть?
Какая тайна приковала

К жилищу мрачной тишины?
Своей сердечной глубины
Она еще не открывала
Ни даже дочери своей;
Она лишь пела и грустила,
Но звуки дочерних речей
В ней радость тихую будили,
Быть может, прежних светлых дней.
Или ограда и тополи,
Что грустно шепчут меж собой,
Свидетели минувшей доли,
Или дубовый пень сухой,
Плющом увянувшим повитый,
Как будто временем забытый,
Ея свидетель? Все молчит!
Она поет, она грустит
И в глубине души рыдает,
Как будто память отпевает
О днях минувших, молодых,
О прошлых радостях святых.
И эти звуки выходили
Из сердца бедного ея,
И в этих звуках много было
Ея земного бытия.
И в сотый раз она кончала
Псалом невольничий глухой,
Поникла смуглой головой,
Вздохнула тяжело и сказала:

«Ах песня, песня, песня горя,
Ты неразлучная моя.
В моем житейском бурном море
Одна ты тихая струя.
Тебя, и день и ночь рыдая,
Я всякий час пою, пою
И в край далекий посылаю
Тебя, унылую мою.
Но ветер буйный, легкокрылый,
Что прежде весело летал,
Теперь так тихо, так уныло,

Как будто друга потерял,
Как будто люди научили,
Чтобы не слушал он меня
И не домчал он в край далекий
Тебя, унылая моя!
Не видя вас, не зная дня
В моей печали одинокой,
Чем оскорбить я вас могла?
Что я вам сделала? Любила,
За ваши грешные дела
Творца Небесного молила,
Молила, плакала... А вы
В моей тоске, в моей печали,
Как кровожаждущие львы,
Упреком сердце растерзали,
Растлили ядом мою кровь
И за молитвы, за любовь
Мое дитя, мое родное,
Тяжелым словом понесли,
И непотребницей слепую
Меня со смехом нарекли!
Я вам простила, я забыла,
Я вашей славы не взяла,
Я подаванием кормила
Мое дитя!» И залилась
Слезами, горькими слезами.
Она рыдает, а Оксана
Раскрыла черные глаза:
Скорбящей матери слеза
Прервала сон отроковицы;
С улыбкой черные ресницы
Она закрыла. «Какой сон
Смешной и глупый, и как живо...»
И покраснелась стыдливо,
Сама не зная отчего.
«Как холодно, а ты все плачешь!
Уж скоро вечер; для чего
Ты мне печали не расскажешь?
И я бы плакала с тобою,
А то...» И хлынули рекою

Слезы невинной красоты.
«И ты заплакала... Прости,
Что о моих сердечных ранах
Я не беседую с тобой,
Я скоро плакать перестану,
Моею тяжкою слезой
Я не прерву твой сон прекрасный,
И о судьбе моей несчастной
Узнаешь ты не от меня.
Тебе расскажут злые люди,
Они тебя не пощадят,
И много, много горя будет.
А горе даром не пройдет.
Озlobит сердце пустотою,
Оно возьмет любовь с собою
И все наилучшее возьмет.
Не плачь, Оксано!» И, рыдая,
Она Оксану утешает:
«Не плачь, дитя мое, усни,
Ты рано плакать начинаешь.
Придет пора твоей весны,
И тайну слез моих узнаешь;
Свои прольешь, прольешь одна,
Одна бездомной сиротою,
И будет то моя вина,
Что не поделишь...» — «А с тобою?
Разве тебя я не люблю!
Ах, мне с тобой и горе люблю,
Я все с тобою разделю.
Не понесу я чужим людям
Мою сердечную слезу —
К тебе на грудь я принесу.
Только не плачь, делись со мною
Своею тяжкою тоскою,
Не плачь одна, откройся мне,
И будет легче. Ах, послушай!
О том, что видела во сне,
Я расскажу тебе.

Чаще, гуще
Как будто лес, а мы вдвоем

Так наобум себе идем.
Потом темно, потом светло,
Потом гляжу — тебя не стало,
Я — ну бежать, кричать, устала,
Села и плачу. Вдруг — село,
Большая улица, большая,
И я по улице иду,
Мне грустно так, тоска такая,
Я спотыкаюсь, упаду;
Мне тяжело, мне давит грудь,
А люди смотрят и смеются,
Мне больно стало, а взглянуть
Я будто на людей боюсь.
Потом отáман мне кричит:
«Вот я тебя!» Я испугалась
И ну бежать... бегу... упала.
А сын отáмана стоит
Как будто, грустный, над водою
И тихо машет мне рукою.
Вот я к нему и подошла,
А он схватил меня руками.
«Зачем в лесу ты не жила?
Зачем ты в поле не росла? —
Такими он сказал словами. —
И мне нельзя тебя любить,
Нельзя с тобою мне венчаться:
Над нами будут все смеяться;
А без тебя мне скучно жить,
Я утоплюся...» — он сказал
И так меня поцеловал!
Не так, как ты... И я проснулась.
Не правда ли, мудреный сон?
Должно быть, худо значит он.

Или не худо — ты не знаешь?
Мне страх как хочется узнать.
О чем же снова ты вздыхаешь?
Или боишься рассказать,
Что значит сон? Ах, расскажи!
Ну, что же делать? Если худо —
Мы в лес уйдем и будем жить

С тобой вдвоем, и будет любо
С тобою вместе мне грустить.
Ну что ж? Расскажешь?» — «Да, — сказала,
Вздыхнув, слепая, — рассказать
Тебе должна я. Я устала,
Устала горе выливать
Неразделенными слезами.
Тебе уже пятнадцать лет.
Твой сон зловещий, сон ужасный!
Ты встретишь горестный привет
Своей весне, своей несчастной.
Не вспоминай меня, прости
И на просторе и на воле
С унылым ветром погрусти,
Как я грустила, тосковала,
Мою вседневную печаль
Как я лишь ветру поверяла;
Но и ему меня не жаль,
Он даже слез сушить не хочет,
А их так много сердце точит.
Оксано, выслушай меня
И помолись душой незлобной
Пречистой Деве в час прискорбный
И за его, и за меня.
Неправдой люди все живут,
Ты их не слушай! Сказкой злою
Они мой жребий понесут
И посмеются над тобою.
И ты не будешь правды знать;
На суд ты будешь призывать
Свою родную — а ты знаешь,
Что слезы горько проливать,
Коли вины своей не знаешь.
Узнай же все: всю жизнь мою
Я расскажу, не потаю,
С ея весельями и мукой,
Да будет для тебя наукой!

Своих родных не знала я,
В чужой семье я вырастала.

Чужая добрая семья
Меня любила. Я слыхала,
Когда я стала вырастать,
Что мать родная, умирая,
Просила их не покидать
Меня, малютку, покидая.
Но кто она, ее как звали,
Потом узнать я не могла.
И я росла себе, росла;
Меня сироткой называли,
Потом красавицей слыла;
Меня любили и ласкали,
И даже сватали! Но я...
Ах, знать, моя такая доля!
Перед людьми гордилась я
Своей красою. Свою волю,
Девичью волю, берегла.
Как тяжело люди отплатили!
Недолго косу я плела —
Ее накрыли. Вот как было.
Весною умер дидыч старый,
А летом дидыч молодой
В село приехал. Злые чары
Он из Московщины с собой
Привез, красавец, для меня;
И я веселье разлюбила,
И Маковеевого дня⁶⁹
Я не забуду до могилы.
Как ясно солнышко светило,
Как закатилось... и ночь!..
Мое дитя! моя ты дочь!
Не обвиняй меня, несчастной,
Я стыд и горе понесла,
И Маковеев день ужасный,
И день рожденья прокляла!
Мы были в поле, жито жали;
Окончив жатву, шли домой,
Подруги пели и плясали,
А я с распущенной косой,
В венке из жита и пшеницы

Вела перед, была царица.
Нас встретил дидыч молодой.
Никто так мной не любовался!
Я трепетала, тихо шла,
А он смотрел и улыбался,
О, как я счастлива была!
Какою сладкою мечтою
Забилось сердце у меня...
На третий день... О мой покою!
Зачем покинул ты меня?
На третий день... и я в палатах
Была, как пани на пиру.
Недолго я была богата.
Зимою рано поутру
Проснулась я — все пусто было,
И сердце холодом заныло.
А слуги... Бог им судия!
С насмешкой выгнали меня
И двери заперли за мною.
Я села здесь, под этим пнем,
И долго плакала... Потом
Едва протоптанной тропою
В село забытое пошла
И долю горшую нашла:
Меня и в хату не пустили,
Все посмеялись надо мной
И хусткой черною простой
Косу шелковую накрыли.
И я, рыдая, из села
Иной дорогою пошла
В село чужое. Ах, Оксано!
И в шитом шелковом жупане,
И в серой свyti люди злы.
Я из села в село ходила,
А горе шло передо мной.
Я горько плакала, молилась,
И все смеялись надо мной.
Покрыткой, дурой называли,
И даже нищие чуждались.
Во всей Украине родной

Мне места не было одной.
В лесу дремучем, в чистом поле
Я не боялась ночевать:
Там без свидетелей, на воле
Могла свободно петь, рыдать.
А песня горе облегчает,
Хоть и унылая она.
Спасибо, нищая одна,
Такая же, как я, слепая,
Меня учила песню петь,
И я пою ее, рыдая,
И до могилы буду петь.
Дитя мое! Моя Оксано!
Я скоро плакать перестану,
Запомни песню ты мою
И пой ее, как я пою,
Она умалит сердца рану.
Пришла и красная весна,
Запели пташки, все проснулось,
Все засмеялось — я одна
Святой весне не улыбнулась.
Она мне слезы принесла.
Занемогла я на дороге,
Кой-как до хутора дошла...
И ты на хуторе убогом
Узрела милый Божий свет.
О, сколько радостей у Бога
Для наших слез, для наших бед!
Твой первый звук... Ах нет, не стану...
Нет... Поцелуй меня, Оксано!
Я не умею рассказать
Про ту святую благодать,
Что только матери избранной
Душою можно понимать —
То выше счастья людского.
И как несчастлива, убога
Жена бесплодная... С тобой
Мне снова счастье возвратилось,
Я любовалася весной,
Цветы я снова полюбила,

Цветы я снова берегла.
С восходом солнца я вставала.
Ты на груди моей спала.
Никем невидима, бывало,
Прокрадусь в лес, найду цветков
И сяду у цветка с тобою.
Ты тихо спишь, а он цветет,
И я гордилася тобою
Пред распускавшимся цветком.
Бывало, я сорву тайком
Листочек розовый, румяный
И тихо-тихо положу
Тебе на щечку... погляжу
И оболью тебя слезами.
Была ты розовой цветка
И утренней зари румяней.
Так мне Господь добро творил
В тебе и розовых листках.
Но... как тебя не забавляла,
Какие песни не певала,
Как не играла я с тобой,
А злая доля шла за мной.
Я не могла тобой гордиться:
Мне было не с кем поделиться
Твоею детскою красой.
Ты слово «мамо» лепетала,
Но слова лучшего не знала,
Как и теперь не знаешь ты.
Я не могла с тобой итти
Через село, я не стыдилась —
Пусть люди смотрят, как хотят!
Я стыд любовью заменила.
Тебе боялась показать,
Как дети меж собой играют,
Боялась видеть, как дитя
Отца усталого ласкает.
Так время шло; ты вырастала,
И любо было мне смотреть,
Когда ходить ты начинала.
Но горе горькое терпеть

Судил Господь мне до могилы
За юность грешную мою.
Свет гаснуть стал... О Боже милый!
Я над могилою стою,
Пошли мне мудростью Своею
Взглянуть на милый Божий свет,
Проститься с грешною землею,
Хотя на место посмотреть,
Где я усну, усну навеки!

.....
И я ослепла. Слезы-реки,
Молитвы теплые — ничто,
Ничто Творца не умилило,
И все, что душу веселило,
Как будто в гробе заперто.
Потом что было, я не знаю,
Смеялись люди или нет.
Мои беды вспоминая,
Мне только жаль, что Божий свет
Не скрылся в юности беспечной;
Тогда б не знала ничего:
Ни сладкой доли скоротечной,
Ни даже сердца своего.
Теперь к печали бесконечной
Пристала горшая печаль.
Ты хороша собой, Оксано,
Я это знаю, и мне жаль —
Твой сон недобрый очень рано
Тебе приснился».

О к с а н а

Разве он
Какое зло нам предвещает?

С л е п а я

Он для меня всех бед страшнее,
А для тебя еще ужасней.
И ты погибнешь от людей,
Как я погибла. Ты не знаешь,
Что скоро встретишь между ими
Змию, ужасную змию!

И ты пойдешь за нею следом,
Покинешь голову мою,
Как я покинула, забыла
Меня вскормившую семью.

О к с а н а

Ведь ты не знала, что так будет,
Что насмеются злые люди,
Что он недобрый человек,
Что он покинет. Мамо, мамо,
Ты говорила все такое,
Что страшно стало. Где же он,
Мой злой отец? Ты говорила,
Что здесь увижу я его.
И сколько лет уже с тобою
Сижу я здесь — его все нет.
Он не приедет, он покинул,
Тебя он, видно, не любил.
Зачем же ты его любила?
Уйдем из этого села,
Мне страшно стало.

С л е п а я

Ах, Оксано!
Куда уйдем мы от людей?
Где твою молодость укрою?
А он приедет, и тогда,
Тогда спокойно я умру.

Слепая грустно замолчала.
Оксана с детской тоской
К ней на колени тихо клала
Головку смуглую свою.
«Усни, Оксано, — говорила, —
Я тихо песенку спою,
Спою любимую твою,
Как братья брата продавали
В чужую, дальнюю страну⁷⁰».
И отходящую ко сну,

Лелея, нежно целовала,
Читая тихо сей псалом:

«Храни тебя, Святая Дева,
От злых напастей, бурь земных!
Да будет сон твой сладок, тих,
Как непорочные напевы
Небесных ангелов святых.

Да не дерзает искунитель
В сердечну храмину войти,
И по терновому пути
Да волит ангел-охранитель
На лоно Рая привести.

Храни тебя, Святая Дева,
От злых напастей, вражьих ков,
Свой найбожественный покров
Пошли тебе, Святая Дева,
Мое дитя, моя любовь!»

Наутро юная Оксана,
Как утро осени в тумане,
Скорбя невинною душой,
У ног страдалицы слепой
Уныла, бледная сидела.
Слепая ту же песню пела,
И тот же в сердце непокой.
Не скоро дни текут над ними.
Не ясно солнышко горит.
Пришла весна, и двор пустынный
Вдруг оживился, все кипит
Веселой жизнью, как бывало.
Приехал дидыч на покой,
Чету страдалиц разлучили.
Оксана в доме заперта,
А одинокую слепую
Одеть велели и прогнать
С наказом строгим не шататься
Вокруг господского двора.
И рада, бедная, была,

Что так сбылось, как мечтала.
«Теперь, — так думала слепая, —
Теперь Оксаночка моя
Укрылась от непогоды,
Будет счастливою». И шла
С любимой песней из села,
Из обновленного села,
Моля Небесную Царицу,
Да благо дщерино хранит.

.....

Оксана грустная сидит
В роскошно убранной светлице,
Одета бархатом, парчой,
И не любит себя собой
Перед большими зеркалами.
Проходят месяцы за днями.
Как панне, все готово ей,
И ходит сторож у дверей.
Сам дидыч сласти ей приносит,
Дарит алмазом, жемчугом
И на коленях ее просит
Не звать ни паном, ни отцом.

.....

Зачем все это?! И рыдала...
Запел весною соловей,
Запел не так, как он, бывало,
Поет пред утренней зарей,
Когда малюточка Оксана,
Пока покоилось село,
Шалашик делает с бурьяну,
Чтоб маму солнце не пекло,
Когда ходила умываться
Она в долину и потом
Барвинком, рутой наряжаться
И ненароком повстречаться
С черночупринным козаком.
Печальный вечер ночь сменила
Еще печальней. Тяжко ей,
Она сидела и грустила
О прошлой бедности своей.

И слышит песню за оградой,
Знакомый голос ей поет
Печально, тихо:

«Текла речка в чистом поле,
Орлы воду пили.
Росла дочка у матери,
Козаки любили.
Все любили, все ходили,
И все сватать стали,
И одного между ими
Козака не стало.
Куда скрылся, дивилися,
И никто не знает.
Поселился в темной хатке
За тихим Дунаем».

Оксана молча трепетала,
Ей каждый звук рождал мечту.
«Он не забыл, — она шептала, —
Он не покинет сироту...»
За каждым звуком вылетает
Из сердца черная тоска,
Она себя воображает
Уже в объятьях козака.
Уже за садом, за оградой,
Уже на поле... воля... рай...

.....
«Держи! держи! лови! стреляй!» —
Раздался хриплый голос пана.
И выстрел поле огласил.
«Убили!! — вскрикнула Оксана. —
Убили!! Он меня любил.
Любил!!» И замертво упала.
То был не сон. То пел козак,
Удалый, вольный гайдамак.
Оксана долго дождала
Любимца сердца своего
И не дождалася его.
Отрадный звук не повторился,

Надежды вновь не прошептал,
Он только снился, часто снился
И юный разум разрушал
Мечтой бесплодною...

«Птицы, вольные сестрицы,
Полетите в край далекий,
Где мой милый кароокий,
Где родная край дороги.
Болят руки, болят [ноги],
А я долю проклинаяю,
С поля воли дожидаю!»

Так пела бедная Оксана
Зимой в светлице у окна.
Неволя стерла цвет румяный,
Слезой смылась белизна.
«Быть может, здесь, — она шептала, —
Зимой проснулась мать моя,
А я... дитя ее... а я...»
И, содрогаясь, замолчала.
Темнело поле. Из тумана
Луна кровавая взошла.
Взглянула с трепетом Оксана
И быстро молча отошла
От неприветного окна,
Страшась кровавого светила.

.....
Завыли псы, рога трубили,
И шум, и хохот у ворот —
Охота с поля возвратилась,
И пан к страдалице идет
Бесстыдно пьяный...

.....
Слепая, бедная, не знала
Недоли дочери своей,
С чужим вожатым спотыкалась
Меж неприязненных людей.
Ходила в Киев и Почаев⁷¹
Святых угодников молить

И душу страстную, рыдая,
Молитвой думала смирить.
И возвратилась зимою
В село страдания тайком.
Сердце недобрым чем-то ныло,
Вещало тайным языком
Весть злополучия и горя.
Со страхом в сердце и тоскою
Тихонько крадется она
Давно изведанной тропею.
Кругом, как в гробе, тишина.
Печально бледная луна
С глубокой вышины сияла
И белый саван озаряла
На мертвой грешнице земле.
И вдруг открылась вдали
Картина страшная пожара.
Слепая, бедная, идет,
Не видя наших зол и кары,
И очутилась у ворот,
Весною кинутых. О Боже!
Что она слышит? Треск, и гром,
И визг, и крик, и гул протяжный,
И жаром хлынуло в лицо.
Она трепещет. Недалеко
Вдруг слышит голос... Боже мой!
Чей это голос ты узнала?
Узнала... страшно... то Оксана!
На месте том, где столько лет
Они вдвоем, грустя, сидели,
Она, несчастная, сидит;
Едва одетая, худая,
И на руках, как бы дитя,
Широкий нож в крови качает.
И страшно шепчет:
«Молчи, дитя мое, молчи,
Пока спекутся калачи,
Будем медом запивать,
Будем пана поминать».

(Поет.)

«А у пана два жупана,
А третяя свита,
    За то пана
    Утром рано
В дуброве убито.
А убили гайдамаки,
Жупаны делили:
Тому жупан, тому жупан,
А третьему свита,
И остался без свиты пан
В снег белый зарытый.
    Ай да гайдамаки!»

С л е п а я

Оксано! Где ты?

О к с а н а

Ах, молчи!

Дай убаюкать мне сынка!

(Поет.)

«Баю-баю, дитя мое,
В дремучем лесу,
А я тебе с поля волю,
Долю принесу.

Баю-баю, дитя мое,
Во сыром бору,
А я пойду погуляю,
Ягод наберу.

Баю-баю, дитя мое,
Край битой дороги,
Переломят люди руки
И белые ноги.

Баю-баю, дитя мое,
У гробу дубовом,
Полиняют кари очи
И черные брови.

Усни, дитя, усни, дитя,
Усни ты навеки,
А я одна на базар пойду,
У жида крови наточу
И тебя полечу».

А... уснул! Теперь возьми.
У! какой черный... посмотри!

С л е п а я

Оксано! Где ты? Что с тобою?

О к с а н а

(быстро подходит к ней)

А ты где ходишь? Посмотри,
Какой веселый пир у пана!
Да пан не будет пировать —
Я уложила его спать.
Тебя одной недоставало.
Я подождала, пойдём плясать.

(Поет и медленно пляшет.)

«Гой, гой, не беда!
Слезы тоже вода,
Слезы гасят печаль,
А печали мне жаль,
Жаль мне грусти моей,
Жаль подруги моей,
Моей черной тоски...»

Моей... моей... Ах нет, не то...
Теперь так весело, светло,
А я как будто на поклонах.

(Поет и пляшет.)

«Посеяла лебеду на беду,
А долина калиною поросла.
А у меня, красавицы,
Змии-серьги в ушах

Через плечи висят,
И шипят, и шипят.
Козак верно любил,
Козак серьги дарил.
Мать в могиле спала,
А я, знай себе, шла,
Шла дорогой большой,
А за мной, все за мной
По четыре, по три
Косари, косари
Бурьян косят, поют...»

С л е п а я

Оксано бедная, молися,
Молися Богу, ты поешь
Все песни страшные такие!

О к с а н а

А ты смеяться, мамо, хочешь?
Э, полно, мамо, столько лет
Ты хохотала, я смеялась —
Поплакать можно одну ночь.

С л е п а я

Дитя мое, моя ты дочь!
Опомнись, грех тебе, Оксано,
Ты насмеялася.

О к с а н а

Кто? Я?

Не насмеялася! Смотри!
Смотри, как падают стропила.
Гу!.. гу!.. гу!.. Ха-ха-ха-ха!
Пойдем плясать, его уж нет,
Он не разлучит нас с тобою.

(Поет и пляшет.)

«По дороге осока,
А в болоте груши,

Полюбила козака,
Запродала душу.
    А козак
    Так и сяк,
    Не любил,
    Задушил,
В сыру землю зарыл.
В темной хате сырой
Спать ложилась со мной
Ведьма черная,
    И смеялася,
    Обнималася,
Ела, грызла меня,
Подложила огня,
И запела, заплясала,
И скакала, и кричала:
«Жар, жар, жар!
    Через яр
    На пожар
    Все слетались,
    Любовались
    И смеялися:
Хи-хи-хи, тра-ла-ла-ла,
Не осталось ни кола,
Смоляная черту свечка!
Через яр идет овечка.
Не ходи, козак, в дуброву,
    Не ходи, Ивашечко,
    Торною дорожкой,
    Не носи гостинчики
    Змии, черной гадине.
    Чародейка лютая
    Сотрет брови черные,
    Выжжет очи карие».

С л е п а я

Опомнись, дочь моя, Оксано!
Ты все недоброе поешь,
Пойдем в село — здесь страшно стало!

О к с а н а

Пойдем в село, здесь душно мне,
Я босиком, как на огне,
На розовом снегу танцую,
Пойдем в село, переночуем.
А кто нас пустит ночевать?
Ведь люди, знаешь, нас боятся.
Пойдем мы в лес волков ласкать,
Ведь люди врут, что волки злят[ся],
Волки нас любят — право, так!

А помнишь, ты мне говорила...
Ах нет... не то... постой, забыла!
Я все забыла... Мой козак,
Мой кароокый... Я любила,
И он, козак, меня любил,
И темной ночью он ходил
В зеленый сад, где я гуляла.
Ах, как там весело бывало!
Как он, лаская, целовал,
Какие речи он шептал!
Ты так меня не целовала,
Как он, мой милый, дорогой,
Мой ненаглядный, мой сердечный!

.....
Ты говорила, он не злой,
А он, твой пан, бесчеловечный,
Твой пан-палач его убил
За то, что я его любила,
За то, что он меня любил.
Злодей, в железа заковал.
Об этом я не говорила
С тобою даже. Он пропал,
Пропал без вести, как пропала
Моя девичья краса.
А ты слыхала чудеса...
Он в гайдамаках отаманом
И этот нож мне подарил.
Он приходил...

С л е п а я

Пойдем скорее!
Веди меня!

О к с а н а

Куда вести?

В болото, в лес? Постой, постой!
Я поведу тебя в село,
Где все бурьяном поросло,
Где вместо хат кресты, могилы,
Где поселился друг мой милый
В светелке темной и сырой.

С л е п а я

Пойдем скорее. Бог с тобой!
Перекрестися!

О к с а н а

Я крестилась,
Я горько плакала, молилась,
Но Бог отверг мои кресты,
Мои сердечные молитвы.
Да, он отверг. А помнишь ты?
Нет, ты не помнишь, ты забыла.
А я так помню, ты учила
Меня, малютку, кровь сосать,
Да «Отче наш» еще читать.

С л е п а я

Оксано, Боже мой, молись,
Ты страшно говоришь!

О к с а н а

Да-да.

Я страшно говорю, так что же!
Ты не боялася сидеть
Осенней ночью у забора
И просидела двадцать лет —
Пойдем опять туда сидеть.
Пойдем же, мамо, будем петь,
Пока народ не пробудился.
И будем петь, как снарядился

Козак с ордою воевать,
И как покинул он девчину,
И как другую полюбил.
Ведь это весело — покинуть
В чужой далекой стороне
Листок с любистка на огне.

(Поет тихо.)

«Плыви, плыви, лодочка, за Дунай,
За Дунаем погуляю молода
С козаками-молодцами мертвыми,
С козаками-мертвецами».
Чур меня! Чур меня! Чур меня!
Пойдем скорее. Ах, постой!
Я потеряла башмаки.
А башмаки ведь дорогие,
Да ноги жгли мне, все равно
Мне их не жаль, и босиком
Дойдем до гроба...

(Поет.)

«Полетела пташечка
Через поле в гай,
Уронила перышко
На тихий Дунай.
Плыви-плыви, перышко,
Плыви за водой!..»⁷²
Я все молчала, все молчала,
А он шептал и целовал.
Сулил намисто с дукачами.
Зачем ты не велела брать?
Ведь им бы можно удавиться.
А знаешь что, пойдем к реке
Купаться просто, и утонем,
И будем щуками в воде.
И пташкам воля в чистом поле,
И пташкам весело летать,
А мне так весело в неволе

Девичью молодость терять.
Я разве грешница какая,
Отраву, что ли, я варю?
Нет, я не грешница, ты знаешь,
Всему я верила, всему,
Но кто поверил моей вере?
Теперь не то. Летит! Летит!
Нет, ты не вылетишь, проклятый,
Я задушу тебя! Держите —
Красный змий! Красный змий!
Он рассыплется потом...
Га! га! ги!!!..

И, будто мщение живое,
Она с распущенной косой,
С ножом в руках, крича, летела
И с визгом скрылася в огне⁷³.
Вдруг крик пронзительный. Вздогнула
Слепая молча и, крестясь,
«Аминь, аминь, аминь!» — шептала.
И крик сменил протяжный гул,
Стена упала, гул ревел
И смолк в долине безучастной,
Как в глубине души бесстрастной.
Пожар, лютея, пламенел,
Слепая, бедная, стояла
В дыму и пыли снеговой,
Она Оксаны дожидала
И «Со святыми упокой»⁷⁴
Неволью с трепетом шептала.
И не дождалася слепая
Своей Оксаночки; ушла
Из погорелого села,
Псалом любимый напевая:
«Кого, рыдая, призову я
Делить тоску, печаль мою?
В чужом краю кому, тоскуя,
Родную песню пропою?»

ГАМАЛІЯ

«Ой нема, нема ні вітру, ні хвилі
Із нашої України!
Чи там раду радять, як на турка стати,
Не чуємо на чужині.
Ой повій, повій, вітре, через море
Та з Великого Лугу⁷⁵,
Суши наші сльози, заглуши кайдани,
Розвій нашу тугу.
Ой заграй, заграй, синесеньке море,
Та під тими байдаками,
Що пливуть козаки, тільки мріють шапки,
Та на сей бік за нами.
Ой Боже наш, Боже, хоч і не за нами,
Неси Ти їх з України.
Почуємо славу, козацькую славу,
Почуємо та й загинем».

Отак у Скутарі⁷⁶ козаки співали,
Співали, сердеги, а сльози лились,
Лилися козацькі, тугу домовляли.
Босфор аж затрясся, бо зроду не чув
Козацького плачу застогнав широкий
І шкурою, сірий бугай, стрепенув,
І хвилю, ревучи, далеко-далеко
У синєє море на ребрах послав.
І море ревнуло Босфорову мову,
У Лиман погнало, а Лиман Дніпрові
Тую журбу-мову на хвилі подав.
Зареготався дід наш дужий,
Аж піна з уса потекла.
«Чи спиш, чи чуєш, брате Луже?
Хортице-сестро?»
Загула
Хортиця з Лугом: «Чую, чую!»
І Дніпр укрили байдаки,
І заспівали козаки:

«У туркені, по тім боці,
Хата на помості.

Гай, гай! Море, грай,
Реви, скелі ламай!
Поїдемо в гості.

У туркені у кишені
Таляри, дукати.
Не кишені трусить,
Їдем різать, палить,
Братів визволяти.

У туркені яничари⁷⁷
І баша⁷⁸ на лаві.
Гой-ги, вороги!
Ми не маєм ваги!
Наша воля й слава!»

Пливуть собі, співаючи,
Море вітер чує.
Попереду Гамалія
Байдаком керує.
Гамалію, серце мліє:
Сказилося море,
Не злякає! І сховались
За хвилі — за гори.

Дрімає в харемі⁷⁹ — в раю Візантія⁸⁰.
І Скутар дрімає; Босфор клекотить,
Неначе сказений; то стогне, то виє:
Йому Візантію хочеться збудить.
«Не буди, Босфоре: буде тобі горе;
Твої білі ребра піском занесу,
У мул поховаю! — реве синє море. —
Хіба ти не знаєш, яких я несу
Гостей до султана?»

Так море спиняло
(Любило завзятих чубатих слав'ян).
Босфор схаменувся. Туркенья дрімала.
Дрімав у харемі ледачий султан.
Тільки у Скутарі, в склепу, не дрімають
Козаки-сердеги. Чого вони ждуть?
По-своєму Бога в кайданах благають,
А хвилі на той бік ідуть та ревуть.

«О милий Боже України!
Не дай пропасти на чужині,
В неволі вольним козакам!
І сором тут, і сором там —
Вставать з чужої домовини,
На суд Твій праведний прийти,
В залізах руки принести,
І перед всіми у кайданах
Стать козакові...»

«Ріж і бий!

Мордуй невіру-бусурмана!» —
Кричать за муром. Хто такий?

Гамалію, серце мліє:

Скутар скаженіє!

«Ріжте! бийте!» — на фортеці

Кричить Гамалія.

Реве гарматами Скутара,
Ревуть, лютують вороги,
Козацтво преться без ваги —
І покотились яничари.

Гамалія по Скутарі —

По пеклу гуляє,

Сам хурдигу⁸¹ розбиває,

Кайдани ламає.

«Вилітайте, сірі птахи,

На базар до паю!»

Стрепенулись соколята,

Бо давно не чули

Хрещеної тії мови.

І ніч стрепенулась:

Не бачила стара мати

Козацької плати.

Не лякайся, подивися

На бенкет козачий.

Темно всюди, як у будень,

А свято чимале.

Не злодії з Гамалієм

Їдять мовчки сало

Без шашлика. «Засвіtimo!»

До самої хмари

З щоглистими кораблями
Палає Скутара.
Візантія пробуркалась,
Витріщає очі,
Переплива на допомогу,
Зубами скрегоче.

Реве, лютує Візантія,
Руками берег достає;
Достала, зикнула, встає —
І на ножах в крові німіє.
Скутар, мов пекло те, палає,
Через базари кров тече,
Босфор широкий доливає.
Неначе птахи чорні в гаї,
Козацтво сміливе літає.
Ніхто на світі не втече!
Огонь запеклих не пече.
Руйнують мури, срібло, золото
Несуть шапками козаки
І насипають байдаки.
Горить Скутар, стиха робота,
І хлопці сходяться, зійшлись,
Люльки з пожару закурили,
На байдаки — та й потягли,
Рвучи червоні гори-хвилі.

Пливуть собі, ніби з дому,
Так, буцім гуляють,
Та, звичайне запорожці,
Пливучи співають:

«Наш отаман Гамалія,
Отаман завзятий,
Забрав хлопців та й поїхав
По морю гуляти,
По морю гуляти,
Слави добувати,
Із турецької неволі
Братів визволяти.
Ой приїхав Гамалія
Аж у ту Скутару,

Сидять брати-запорожці,
Дожидають кари.
Ой як крикнув Гамалія:
«Брати, будем жити,
Будем жити, вино пити,
Яничара бити,
А курені килимами,
Оксамитом крити!»
Вилітали запорожці
На лан жито жати,
Жито жали, в копи клали,
Гуртом заспівали:
«Слава тобі, Гамаліє,
На весь світ великий,
На весь світ великий,
На всю Україну,
Що не дав ти товариству
Згинуть на чужині!»

Пливуть співаючи; пливе
Позад завзятий Гамалія:
Орел орлят мов стереже.
Із Дарданелів⁸² вітер віє,
А не женеться Візантія:
Вона боїться, щоб Чернець⁸³
Не засвітив Галату⁸⁴ знову
Або гетьман Іван Підкова⁸⁵
Не кликнув в море на ралець⁸⁶.
Пливуть собі, а з-за хвилі
Сонце хвилю червонить,
Перед ними море миле
Гомонить і клекотить.
Гамаліє, вітер віє...
Ось-ось наше море!..
І сховалися за хвилі —
За рожеві гори.

[Жовтень — перша половина
листопада 1842. На
Балтійському морі
по дорозі в Стокгольм]

ТРИЗНА

На память 9-го ноября 1843 года
княжне Варваре Николаевне Репниной⁸⁷

ПОСВЯЩЕНИЕ

Душе с прекрасным назначеньем
Должно любить, терпеть, страдать;
И дар Господний, вдохновенье,
Должно слезами поливать.
Для вас понятно это слово!..
Для вас я радостно сложил
Свои житейские оковы,
Священнодействовал я снова
И слезы в звуки перелил.
Ваш добрый ангел осенил
Меня бессмертными крылами
И тихостройными речами
Мечты о рае пробудил.

Яготин, 11 января 1843

Души ваши очистивше в послушании истины духом, в братолюбии нелицемерно, от чиста сердца друг друга любите прилежно: порождени не от семени истленна, но не истленна, словом живота Бога и пребывающаго вовеки. Зане всяка плоть яко трава и всяка слава челоуча яко цвет травный: изсше трава, и цвет ея отпаде. Глагол же Господень пребывает вовеки. Се же есть глагол, благовествованный в вас.

*Соборное послание первое
святаго апостола Петра,
1, 22–25*

Двенадцать приборов на круглом столе,
Двенадцать бокалов высоких стоят;

И час уж проходит,
Никто не приходит,
Должно быть, друзьями
Забыты оне.

Они не забыты — в урочную пору,
Обет исполняя, друзья собрались,
И в е ч н у ю п а м я т ь⁸⁸ пропели собором,
Отправили тризну — и все разошлись.
Двенадцать их было; все молоды были,
Прекрасны и сильны; в прошедшем году
Наилучшего друга они схоронили
И другу поминки в тот день учредили,
Пока на свиданье к нему не сойдут.
«Счастливое братство! Единство любви
Почтили вы свято на грешной земли;
Сходитесь, други, как ныне сошлись,
Сходитесь долго и песнею новой
Воспойте свободу на рабской земли!»

Благословен твой малый путь,
Пришлец убогий, неизвестный!

Ты силой Господа чудесной
Возмог в сердца людей вдохнуть
Огонь любви, огонь небесный.
Благословен! Ты Божью волю
Короткой жизнью освятил;
В юдоли рабства радость воли
Безмолвно ты провозгласил.
Когда брат брата алчет крови —
Ты сочетал любовь в чужих;
Свободу людям — в братстве их
Ты проявил великим словом:
Ты миру мир благовестил;
И, отходя, благословил
Свободу мысли, дух любви!
Душа избранная, зачем
Ты мало так у нас гостила?
Тебе здесь тесно, трудно было!
Но ты любила здешний плен,

Ты, непорочная, взирала,
Скорбя, на суетных людей.
Но ангела недоставало
У Вечного Царя царей⁸⁹;
И ты на небе в вечной славе
У трона Божия стоишь,
На мир наш, темный и лукавый,
С тоской невинною глядишь.
Благоговею пред тобою,
В безмолвном трепете дивлюсь;
Молюсь тоскующей душою,
Как перед ангелом молюсь!
Сниди, пошли мне исцеленье!
Внуши, навей на хладный ум
Хоть мало светлых, чистых дум;
Хоть на единое мгновенье
Темницу сердца озари
И мрак строптивых помышлений
И разгони, и усмири.
Правдиво, тихими речами,
Ты Расскажи мне все свое
Земное благо-житие
И научи владеть сердцами
Людей кичливых и своим,
Уже растленным, уже злым...
Скажи мне тайное ученье
Любить гордящихся людей
И речью кроткой и смиреньем
Смягчать народных палачей,
Да провещаю гимн пророчий,
И долу правду низведу⁹⁰,
И погасающие очи
Без страха к небу возведу.
И в этот час последней муки
Пошли мне истинных друзей
Сложить хладеющие руки
И бескорыстия елей
Пролить из дружеских очей.
Благословлю мои страданья,
Отрадно смерти улыбнусь,

И к вечной жизни с упованием
К тебе на небо вознесусь.

Благословен твой малый путь,
Пришлец неславленный, чудесный!

В семье убогой, неизвестной
Он вырастал; и жизни труд,
Как сирота, он встретил рано;
Упреки злые встретил он
За хлеб насущный... В сердце рану
Змея прогрызла... Детский сон
Исчез, как голубь боязливый;
Тоска, как вор, нетерпеливо,
В разбитом сердце притаясь,
Губами жадными впилась
И кровь невинную сосала...
Душа рвалась, душа рыдала,
Просила воли... Ум горел,
В крови гордыня клокотала...
Он трепетал... Он цепенел...
Рука, сжимаяся, дрожала...
О, если б мог он шар земной
Схватить озлобленной рукой,
Со всеми гадами земными;
Схватить, измять и бросить в ад!..
Он был бы счастлив, был бы рад.
Он хохотал, как демон лютый,
И длилась страшная минута,
И мир пылал со всех сторон;
Рыдал, немел он в исступленьи,
Душа терзалась страшным сном,
Душа мертвела, а кругом
Земля, Господнее творенье,
В зеленой ризе и цветах,
Весну встречая, ликовала.
Душа отрадно пробуждалась,
И пробудилась... Он в слезах
Упал и землю лобызает,
Как перси матери родной!..

Он снова чистый ангел Рая⁹¹,
И на земле он всем чужой.
Взглянул на небо: «О, как ясно,
Как упоительно-прекрасно!
О, как там вольно будет мне!..»
И очи в чудном полусне
На свод небесный устремляет
И в беспредельной глубине
Душой невинной утопает.

По высоте святой, широкой,
Платочком белым, одинока,
Прозрачна тучка вдаль плывет.
«Ах, тучка, тучка, кто несет
Тебя так плавно, так высоко?
Ты что такое? И зачем
Так пышно, мило нарядилась?
Куда ты послана и кем?..»
И тучка тихо растопилась
На небе светлом. Взор унылый
Он опустил на темный лес...
«А где край света, край небес,
Концы земли?..»⁹² И вздох глубокий,
Недетский вздох, он испустил;
Как будто в сердце одиноком
Надежду он похоронил.

В ком веры нет — надежды нет!
Надежда — Бог, а вера — свет.

«Не погасай, мое светило!
Туман душевный разгоняй,
Живи меня Твоею силой,
И путь тернистый, путь унылый
Небесным светом озаряй.
Пошли на ум Твою святыню,
Святым наитием напой,
Да провещаю благостыню,
Что заповедана Тобой!..»

Надежды он не схоронил,
Воспрянул дух, как голубь горний,
И мрак сердечный, мрак юдольный
Небесным светом озарил;
Пошел искать он жизни, доли,
Уже прошел родное поле,
Уже скрывалось село...
Чего-то жаль внезапно стало,
Слеза ресницы пробивала,
Сжималось сердце и рвалось.
Чего-то жаль нам в прошлом нашем,
И что-то есть в земле родной...
Но он, бедняк, он всем не свой,
И тут и там. Планета наша,
Прекрасный мир наш, рай земной,
Во всех концах ему чужой.
Припал он молча к персти милой
И, как родную, лобызал,
Рыдая, тихо и уныло
На путь молитву прочитал...
И твердой, вольною стопою
Пошел... И скрылся за горою.
За рубежом родной земли
Скитаясь нищим, сиротою,
Какие слезы не лились!
Какой ужасною ценою
Уму познания купил,
И девство сердца сохранил.

Без малодушной укоризны
Пройти мытарства трудной жизни,
Измерять пропасти страстей,
Понять на деле жизнь людей,
Прочсть все черные страницы,
Все беззаконные дела...
И сохранить полет орла
И сердце чистой голубицы!
Се человек!..⁹³ Без крова жить
(Сирот и солнышко не греет),
Людей изведать — и любить!

Незлобным сердцем сожалея
О недостойных их делах
И не кощунствуя впотьмах,
Как царь ума. Убогим, нищим,
Из-за куска насущной пищи,
Глупцу могучему годить
И мыслить, чувствовать и жить!..
Вот драма страшная, святая!..
И он прошел ее, рыдая,
Ее он строго разыграл
Без слова; он не толковал
Своих вседневных приключений
Как назидательный роман;
Не раскрывал сердечных ран
И тьму различных сновидений,
И байронический туман
Он не пускал⁹⁴; толпой ничтожной
Своих друзей не поносил⁹⁵;
Чинов и власти не казнил,
Как N, глашатай осторожный,
И тот, кто мыслит без конца
О мыслях Канта⁹⁶, Галилея⁹⁷,
Космополита-мудреца,
И судит люди, не жалея
Родного брата и отца;
Тот лжепророк! Его сужденья —
Полуидеи, полувздор!..

Провидя жизни назначенье,
Великий Божий приговор,
В самопытливом размышленьи
Он подымал слезящий взор
На красоты святой природы.
«Как все согласно!» — он шептал
И край родной воспоминал;
У Бога правды и свободы
Всему живущему молил,
И кроткой мыслию следил
Дела минувшие народов,
Дела страны своей родной,

И горько плакал... «О святая!
Святая родина моя!
Чем помогу тебе, рыдая?
И ты закована, и я.
Великим словом Божью волю
Сказать тиранам — не поймут!
И на родном прекрасном поле
Пророка камнем побьют!
Сотрут высокие могилы
И понесут их словом зла!
Тебя убили, раздавили;
И славословить запретили
Твои великие дела!
О Боже! Сильный и правдивый,
Тебе возможны чудеса.
Исполни славой небеса
И сотвори святое диво:
Воспрянуть мертвым повели,
Благослови всеильным словом
На подвиг новый и суровый,
На искупление земли,
Земли поруганной, забытой,
Чистейшей кровию политой,
Когда-то счастливой земли».

    Как тучи, мысли расходились,
    И слезы капали, как дождь!..

Блажен тот на свете, кто малую долю,
Кроху от трапезы волен уделить
Голодному брату и злобного волю
Хоть властью суровой возмог укротить!
Блажен и свободен!.. Но тот, кто не оком,
А смотрит душою на козни людей,
И может лишь плакать в тоске одинокой —
О Боже правдивый, лиши Ты очей!..

    Твои горы, Твое море,
    Все красы природы
    Не искупят его горя,
    Не дадут свободы.

И он, страдалец жизни краткой,

Все видел, чувствовал и жил,
Людей, изведавши, любил
И тосковал о них украдкой.
Его и люди полюбили,
И он их братьями звал;
Нашел друзей и тайной силой
К себе друзей причаровал;
Между друзьями молодыми
Порой задумчивый... порой,
Как волхв, вещатель молодой
Речами звучными, живыми
Друзей внезапно изумлял;
И силу дружбы между ними,
Благословляя, укреплял.
Он говорил, что обще благо
Должно любовью купить
И с благородною отвагой
Стать за народ и зло казнить.
Он говорил, что праздник жизни,
Великий праздник, Божий дар,
Должно пожертвовать отчизне,
Должно поставить под удар.
Он говорил о страсти нежной,
Он тихо, грустно говорил,
И умолкал!.. В тоске мятежной
Из-за стола он выходил
И горько плакал. Грусти тайной,
Тоски глубокой, не случайной
Ни с кем страдалец не делил.
Друзья любили всей душою
Его, как кровного; но он
Непостижимою тоскою
Был постоянно удручен,
И между ними вольной речью
Он пламенел. Но меж гостей,
Когда при тысяче огней
Мелькали мраморные плечи,
О чем-то тяжко он вздыхал
И думой мрачною летал⁹⁸
В стране родной, в стране прекрасной,

Там, где никто его не ждал,
Никто об нем не вспоминал,
    Ни о судьбе его неясной.
И думал он: «Зачем я тут?
И что мне делать между ними?
Они все пляшут и поют,
Они родня между родными,
Они все равны меж собой,
А я!..» — И тихо он выходит,
Идет задумавшись домой;
Никто из дому не выходит
Его встречать; никто не ждет,
Везде один... Тоска, томленье!..
И светлый праздник Воскресенья
Тоску сторичную несет.

И вянет он, вянет, как в поле былина,
Тоскою томимый в чужой стороне;
И вянет он молча... Какая кручина
Запала в сердечной его глубине?
«О горе мне, горе! Зачем я покинул
Невинности счастье, родную страну?
Зачем я скитался, чего я достигнул?
Утехи познаний?.. Клянусь их, клянусь!
Они-то мне, черви, мой ум источили,
С моим тихим счастьем они разлучили!
Кому я тоску и любовь расскажу?
Кому сердца раны в слезах покажу?
Здесь нету мне пары, я нищий меж ними,
Я бедный поденщик, работник простой;
Что дам я подруге моими мечтами?
Любовь... Ах, любви, любви одной!
С нее на три века, на вечность бы стало!
В своих бы объятьях ее растопил!
О, как бы я нежно, как нежно любил!»
И крупные слезы, как искры, низались,
И бледные щеки, и слабую грудь
Росили и сохли. «О дайте вздохнуть,
Разбейте мне череп и грудь разорвите, —
Там черви, там змеи, — на волю пустите!
О дайте мне тихо, навеки заснуть!»

Страдал несчастный сирота
Вдали от родины счастливой,
И ждал конца нетерпеливо.
Его любимая мечта —
Полезным быть родному краю⁹⁹, —
Как цвет, с ним вместе увядает!
Страдал он. Жизни пустота
Пред ним могилой раскрывалась:
Приязни братской было мало,
Не грела теплота друзей —
Небесных солнечных лучей
Душа парящая алкала.
Огня любви, что Бог зажег
В стыдливом сердце голубином
Невинной женщины, где б мог
Полет превыспренний, орлиный
Остановить и съединить
Пожар любви, любви невинной;
Кого бы мог он приютить
В светлице сердца и рассудка,
Как беззащитную голубку,
От жизни горестей укрыть;
И к персям юным, изнывая,
Главой усталою прильнуть;
И, цепenea и рыдая,
На лоне жизни, лоне рая
Хотя минуту отдохнуть.
В ее очах, в ее томленьe
И ум, и душу утопить,
И сердце в сердце растопить,
И утонуть в самозабвеньe.

Но было некого любить;
Сочетаваться не с кем было;
А сердце плакало, и ныло,
И замирало в пустоте.
Его тоскующей мечте
В грядущем что-то открывалось,
И в беспредельной высоте
Святое небо улыбалось.

Как воску ярого свеча,
Он таял тихо, молчаливо,
И на задумчивых очах
Туман ложился. Взор стыдливый
На нем красавица порой
Покоя, тайно волновалась
И симпатической красой
Украдкой долго любовалась.
И, может, многие грустили
Сердца девичие о нем,
Но тайной волей, высшей силой
Путь одинокий до могилы
На камнях острых проведен.
Изнемогал он, грудь болела,
Темнели очи, за крестом
Граница вечности чернела
В пространстве мрачном и пустом.
Уже в постели предмогильной
Лежит он тих, и гаснет свет.
Друзей тоскующий совет
Тревожит дух его бессильный.
Поочередно ночевали
У друга верные друзья;
И всякой вечер собиралась
Его прекрасная семья.
В последний вечер собрались
Вокруг предсмертного одра
И просидели до утра.
Уже рассвет смыкал ресницы,
Друзей унылых сон клонил,
И он внезапно оживил
Их грустный сон огнем бывалым
Последних пламенных речей;
И други друга утешали,
Что через семь или восемь дней
Он будет петь между друзей.
«Не пропою вам песни новой
О славе родины моей.
Сложите вы псалом суровый
Про сонм народных палачей;

И вольным гимном помяните
Предтечу, друга своего.
И за грехи... грехи его
Усердно Богу помолитесь...
И С о с в я т ы м и у п о к о й¹⁰⁰
Пропойте, други, надо мной!»

Друзья вокруг его стояли,
Он отходил, они рыдали,
Как дети... Тихо он вздыхал,
Вздыхнул, вздохнул... Его не стало!
И мир пророка потерял,
И слава сына потеряла.

Печально други понесли
Наутро в церковь гроб дубовый,
Рыдая, предали земли
Останки друга; и лавровый
Венок зеленый, молодой,
Слезами дружбы оросили
И на могиле положили;
И С о с в я т ы м и у п о к о й
Запели тихо и уныло.

В трактире за круглым, за братским столом
Уж под вечер други сидели кругом;
Печально и тихо двенадцать сидело:
Их сердце одною тоскою болело.
Печальная тризна, печальны друзья!..
Ах, тризну такую отправил и я.

Согласьем общим положили,
Чтоб каждый год был стол накрыт
В день смерти друга; чтоб забыт
Не мог быть друг их за могилой.
И всякой год они сходились
В день смерти друга помянуть.

Уж многих стало не видать:
Приборы каждый год пустели,
Друзья все больше сиротели —

И вот один, уж сколько лет,
К пустым приборам на обед
Старик печальный приезжает;
Печаль и радость юных лет
Один, грустя, воспоминает.
Сидит он долго, мрачен, тих,
И поджидает: нет ли брата
Хоть одного еще в живых?
И одинокий в путь обратный
Идет он молча... И теперь,
Где круглый стол стоит накрытый,
Тихонько отворилась дверь,
И брат, что временем забытый,
Вошел согбенный!.. Грустно он
Окинул стол потухшим взором
И молвил с дружеским укором:
«Лентяи! Видишь, как закон
Священный братский исполняют!
Вот и сегодня не пришли,
Как будто за море ушли! —
И слезы молча утирает,
Садясь за братский круглый стол. —
Хоть бы один тебе пришел!»
Старик сидит и поджидает...

Проходит час, прошел другой,
Уж старику пора домой.
Старик встает: «Да, изменили!
Послушай, выпей, брат, вино, —
Сказал слуге он, — все равно,
Я не могу; прошло, что было, —
Да поминай за упокой;
А мне пора уже домой!»
И слезы снова покатались.
Слуга вино, дивясь, выпил.
«Дай шляпу мне... Какая лень
Идти домой!..» — и тихо вышел.

И через год в урочный день
Двенадцать приборов на круглом столе,
Двенадцать бокалов высоких стоят,

И день уж проходить,
Никто не приходит,
Навеки, навеки забыты оне.

[1843, Яготин]

РОЗРИТА МОГИЛА

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно,
За що тебе сплюндровано,
За що, мамо, гинеш?
Чи ти рано до схід сонця
Богу не молилась,
Чи ти діточок непевних
Звичаю не вчила?
«Молилася, турбувалась,
День і ніч не спала,
Малих діток доглядала,
Звичаю навчала.
Виростали мої квіти,
Мої добрі діти,
Панувала і я колись
На широкім світі,
Панувала...¹⁰¹ Ой Богдане!
Нерозумний сину!
Подивись тепер на матір,
На свою Вкраїну,
Що, колишучи, співала
Про свою недолю,
Що, співаючи, ридала,
Виглядала волю.
Ой Богдане, Богданочку,
Якби була знала,
У колищі б задушила,
Під серцем приспала.
Степи мої запродані
Жидові, німоті¹⁰²,
Сини мої на чужині,
На чужій роботі.
Дніпро, брат мій, висихає,

Мене покидає,
І могили мої милі
Москаль розриває...
Нехай риє, розкопує,
Не своє шукає,
А тим часом перевертні
Нехай підростають
Та допоможуть москалеві
Господарювати,
Та з матері полатану
Сорочку знімати.
Помагайте, недолюдки,
Матір катувати».

Начетверо розкопана,
Розрита могила.
Чого вони там шукали?
Що там схоронили
Старі батьки? Ех, якби-то,
Якби-то нашли те, що там схоронили,
Не плакали б діти, мати не журилась.

9 октября 1843,
Березань

* * *

Чигрине¹⁰³, Чигрине,
Все на світі гине,
І святая твоя слава,
Як пилина, лине
За вітрами холодними,
В хмарі пропадає,
Над землею летять літа,
Дніпро висихає,
Розсипаються могили,
Високі могили —
Твоя слава... і про тебе,
Старче малосилий,
Ніхто й слова не промовить,
Ніхто й не покаже,
Де ти стояв? Чого стояв?
І на сміх не скаже!!

За що ж боролись ми з ляхами?
За що ж ми різались з ордами?
За що скородили списами
Московські ребра?? Засівали,
І рудбію поливали...
І шаблями скородили.
Що ж на ниві уродилось??!
Уродила рута... рута...
Волі нашої отрута.

А я, юродивий, на твоїх руїнах
Марно сльози трачу; заснула Україна,
Бур'яном укрилась, цвіллю зацвіла,
В калюжі, в болоті серце прогноїла
І в дупло холодне гадюк напустила,
А дітям надію в степу оддала.

А надію...
Вітер по полю розвіяв,
Хвиля морем рознесла.

Нехай же вітер все розносить
На неукраєнім крилі,
Нехай же серце плаче, просить
Святої правди на землі.
Чигрине, Чигрине,
Мій друже єдиний,
Проспав еси степи, ліси
І всю Україну.
Спи ж, повитий жидовою,
Поки сонце встане,
Поки тії недолітки
Підростуть, гетьмани.
Помолившись, і я б заснув...
Так думи прокляті
Рвуться душу запалити,
Серце розірвати.
Не рвіть, думи, не паліте,
Може, верну знову
Мою правду безталанну,
Моє тихе слово.

Може, викую я з його
До старого плуга
Новий леміш і чересло.
І в тяжкі упруги...
Може, зорю переліг той,
А на перелозі...
Я посію мої сльози,
Мої щирі сльози.
Може, зійдуть, і виростуть
Ножі обоюдні,
Розпанахають погане,
Гниле серце, трудне...
І вицідять сукровату,
І наллють живої
Козацької тії крові,
Чистої, святої!!!

Може... може... а меж тими
Меж ножами рута
І барвінок розів'ється —
І слово забуте,
Моє слово тихо-сумне,
Богобоязливе,
Згадається — і дівоче
Серце боязливе
Стрепенеться, як рибонька,
І мене згадає...
Слово моє, сльози мої,
Раю ти мій, раю!

Спи, Чигрине, нехай гинуть
У ворога діти.
Спи, гетьмане, поки встане
Правда на сім світі.

19 февраля 1844, Москва

СОВА

Породила мати сина
В зеленій діброві,
Дала йому карі очі
І чорнії брови.

Китайкою повивала,
Всіх святих благала,
Та щоб йому всі святії
Талан-долю слали.
«Пошли тобі Матер Божа
Тії благодати,
Всього того, чого мати
Не зуміє дати».
До схід сонця воду брала,
В барвінку купала,
До півночі колихала,
До світа співала:

«Е... е... лю-лі,
Питала зозулі,
Зозуля кувала,
Правдоньку казала.
Буду сто літ жити,
Тебе годувати,
В жупані ходити,
Буду панувати.
Ой виростеш, сину,
За півчварта року,
Як княжа дитина,
Як ясен високий,
Гнучкий і дебелий,
Щасливий, веселий
І не самотній.
Найду тобі рівню
Хоч за морем синім,
Або крамарівну,
Або сотниківну,
Таки панну, сину.
У червоних черевиках,
В зеленім жупані
По світлиці помагає,
Як пава, як пані,
Та з тобою розмовляє.
В хаті, як у Раї!!
А я сижу на покуті,
Тільки поглядаю.

Ой сину мій, сину,
Моя ти дитино,
Чи є кращий на всім світі,
На всій Україні!
Нема кращого й не буде.
Дивуйтеся, люди!
Нема кращого!.. А долю...
Долю роздобуде».

Ой зозуле, зозуленько,
Нащо ти кувала,
Нащо ти їй довгі літа,
Сто літ накувала?
Чи є ж таки на сім світі
Слухняная доля?
Ох, якби то... Вміла б мати
З німецького поля
Своїм діточкам закликать
І долю, і волю,
Та ба... А зле безталання
Зострінеться всюди,
І на шляху і без шляху,
Усюди, де люди.

Кохалася мати сином,
Як квіткою в гаї,
Кохалася... А тим часом
Батько умирає.
Осталася удовою,
Хоч і молодою
І не одна... Та все ж тяжко...
З горем та нудьгою
Пішла вона до сусідів
Поради просити...
Присудили сусідоньки
У наймах служити.
Ізнищіла, ізмарніла,
Кинула госпóду,
Пішла в найми... Не минула
Лихої пригоди.

І день і ніч працювала,
Подушне платила...
І синові за три копи
Жупанок купила.
Щоб і воно, удовине,
До школи ходило.

Ой талане-талане,
Удовиний поганий,
Чи ти в полі, чи ти в гаї,
Обідраний цигане,
З бурлаками гуляєш?
Тече вода і на гору
Багатому в хату.
А вбогому в яру треба
Криницю копати.
У багатих ростуть діти —
Верби при долині,
А у вдови одним одно,
Та й те, як билина.

Діждалася вдова долі,
Зросту того сина.
І письменний, і вродливий —
Квіточка дитина!
Як у Бога за дверима,
Вдова панувала,
А дівчата лицялися
І рушники дбали.
Полюбила багатая —
Не поцілувала,
Вишивала шовком хустку —
Не подарувала.
Крались злидні із-за моря
В удовину хату
Та й підкрались... Стали хлопців
В кайдани кувати
Та повезли до прийому
Битими шляхами¹⁰⁴.
Пішла й вдова з матерями
З дрібними сльозами.

Де на ніч ставали,
Сторожу давали,
Стару вдову до обозу
Та й не допускали.

Ой привезли до прийому
Чуприни голити.
Усе дрібні, усе малі,
Все багатих діти.
Той каліка-недоріка,
Той не вміє стати,
Той горбатий, той багатий,
Тих чотири в хаті.
Усі невлад, усіх назад,
В усіх доля мати.

А у вдови один син,
Та й той якраз під аршин¹⁰⁵.

Покинула знову хату,
Синову господу,
Пішла в найми, за хліб черствий
Жидам носить воду.
Бо хрещені не приймають:
«Стара, — кажуть, — стала,
Нездужає...» І огризок
В вікно подавали
Христа ради... Не дай, Боже,
Такого дожити,
Не дай, Боже, в багатого
І пить попросити.
По копійці заробляла,
Копу назбирала.
Та до сина лист писала,
У військо послала —
Полегшало. Минає рік,
І другий минає,
І четвертий, і десятий,
А чутки немає.
Нема чутки; що тут робить?
Треба торбу брати
Та йти... іти собак дражнить

Од хати до хати¹⁰⁶.
Взяла торбу, пішла селом,
На вигоні сіла
І в село вже не верталась,
День і ніч сиділа
Коло коворот. А літо
За літом минає.
Помарніла, скалічила,
Ніхто й не пізнає.
Та й кому там пізнавати
Каліку убогу?
Сидить собі та дивиться
В поле на дорогу.
І світає, і смеркає,
І знову смеркає,
А москаля, її сина,
Немає, немає.

Понад ставом увечері
Хитається очерет.
Дожидає сина мати
До досвіта вечерять.
Понад ставом увечері
Шепочеться осока,
Дожидає в темнім [гаї]
Дівчинонька козака.
Понад ставом вітер віє,
Лози нагинає.
Плаче мати одна в хаті,
А дівчина в гаї.
Поплакала чорнобрива
Та й стала співати.
Поплакала стара мати
Та й стала ридати.
І молилась, і ридала,
Кляла все на світі.
Ох, тяжкі ви, безталанні
У матері діти!

Скалічені старі руки
До Бога здіймала,

Свою долю проклинала,
Сина вимовляла.
То од жалю одходила
І мовчки журилась
Та на шлях той, на далекий,
Крізь сльози дивилась.
І день і ніч дивилася
Та й стала питати:
«Чи не чув хто, чи не бачив
Москаля-салдата,
Мого сина?..» Ніхто не чув,
Ніхто і не бачив.
Сидить вона, не йде в село,
Не пита й не плаче.
Одуріла!.. І цеглину
Муштрує, то лає,
То годує, як дитину,
Й сином називає,
І нищечком тихесенько
Крізь сльози співає:

«Змія хату запалила,
Дітям каші наварила,
Поморщила постоли,
Полетіли москалі.
Сірі гуси в ірій, ірій
По чотири, по чотири
Полетіли — гел-гел!
На могилі орел,
На могилі серед ночі
У козака вийма очі,
А дівчина в темнім гаї
Його з війська виглядає».

Вдень лазила на смітниках,
Черепки збирала,
Примовляла, що синові
Гостинця ховала.
А уночі розхристана
І простоволоса
Селом ходить — то співає,

То страшно голосить.
Люди лаяли... Бо, бачте,
Спать їм не давала
Та кропиву під їх тином
І бур'ян топтала.
Діти бігали з паліччям
Удень за вдовою
По улицах та, сміючись,
Дражнили С о в о ю.

6 мая 1844, СПб

ДІВИЧІЇ НОЧІ

Висушили карі очі
Дівичії ночі.

«Черниця Мар'яна»

Розплелася густа коса
Аж до пояса,
Розкрилися перси-гори —
Хвилі серед моря,
Засіяли карі очі —
Зорі серед ночі,
Білі руки простяглися —
Так би й обвилися
Кругом стану, і в подушку
Холодну впилися,
Та й залякли, та й замерли,
З плачем рознялися.

«Нащо мені коса-краса,
Очі голубині,
Стан мій гнучкий... коли нема
Вірної дружини?
Немає з ким полюбитись,
Серцем поділитись...
Серце моє! Серце моє!
Тяжко тобі битись
Одинокому. З ким жити,
З ким, світе лукавий,

Скажи мені... Нащо мені
Тая слава... слава?
Я любить, я жити хочу
Серцем, не красою!
А мені ще й завидують,
Гордою і злою
Злії люди нарікають.
А того й не знають,
Що я в серці заховала...
Нехай нарікають,
Гріх їм буде... Боже милий,
Чому Ти не хочеш
Укоротить свої темні,
Тяжкі мені ночі!..
Бо я вдень не одинока —
З полем розмовляю,
Розмовляю і недолю
В полі забуваю,
А вночі...» Та й оніміла,
Сльози полилися...
Білі руки простяглися,
В подушку впилися.

18 мая 1844,
СПБ

СОН

(Комедія)

Духъ истины, его же міръ
не можетъ пріяти, яко не
видитъ его, ниже знаетъ
его.

Иоанна, глава 14, стих 17

У всякого своя доля¹⁰⁷
І свій шлях широкий,
Той мурує, той руйнує,
Той неситим оком

За край світа зазирає,
Чи нема країни,
Щоб загарбать і з собою
Взять у домовину.
Той тузами обирає
Свата в його хаті,
А той нишком у куточку
Гострить ніж на брата.
А той, тихий та тверезий,
Богобоязливий,
Як кішечка підкрадеться,
Вижде нещасливий
У тебе час та й запустить
Пазурі в печінки, —
І не благай: не вимолять
Ні діти, ні жінка.
А той, щедрий та розкошний,
Все храми мурує;
Та отечество так любить,
Так за ним бідкує,
Так із його, сердешного,
Кров, як воду, точить!..
А братія мовчить собі,
Витріщивши очі!
Як ягнята. «Нехай, — каже, —
Може, так і треба».
Так і треба! бо немає
Господа на небі!
А ви в ярмі падаєте
Та якогось Раю
На тім світі благаєте?
Немає! немає!
Шкода й праці, схаменіться.
Усі на сім світі —
І царята, і старчата —
Адамові діти¹⁰⁸.
І той... і той... А що ж то я?
Ось що, добрі люди:
Я гуляю, бенкетую

В неділю і в будень.
А вам нудно! жалкуєте!

Єй-богу, не чую.
І не кричить! Я свою п'ю,
А не кров людськую!

Отак, ідучи попідтинню
З бенкету п'яний уночі,
Я міркував собі йдучи,
Поки доплентавсь до хатини.

А в мене діти не кричать

І жінка не лає,

Тихо, як у Раї,

Усюди Божа благодать —

І в серці, і в хаті.

Отож я ліг спати.

А вже підпилий як засне,

То хоч коти гармати —

І усом не моргне.

Та й сон же, сон, напричуд дивний,

Мені приснився —

Найтверезіший би упився,

Скупий жидюга дав би гривню,

Щоб позирнуть на ті дива.

Та чорта з два!

Дивлюся: так буцім сова

Летить лугами, берегами, та нетрями,

Та глибокими ярами,

Та широкими степами,

Та байраками.

А я за нею та за нею,

Лечу й прощаюся з землею.

Прощай, світе, прощай, земле,

Неприятний краю,

Мої муки, мої люті

В хмарі заховаю.

А ти, моя Україно,

Безталанна вдово,

Я до тебе літатиму

З хмари на розмову.

На розмову тихо-сумну,

На раду з тобою;

Опівночі падатиму
Рясною росою.
Порадимось, посумуєм,
Поки сонце встане,
Поки твої малі діти
На ворога стануть.
Прощай же ти, моя нене,
Удово-небого,

Годуй діток; жива правда
У Господа Бога!

Летим. Дивлюся, аж світає,
Край неба палає,
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.
Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють,
Меж ярами над ставами
Верби зеленіють.
Сади рясні похилились,
Тополі по волі
Стоять собі, мов сторожа,
Розмовляють з полем.
І все-то те, вся країна
Повита красою,
Зеленіє, вмивається
Дрібною росою,
Споконвіку вмивається,
Сонце зустрічає...
І нема тому почину,
І краю немає^{109!}
Ніхто його не додбає
І не розруйнує...
І все-то те... Душе моя,
Чого ти сумуєш?
Душе моя убогая,
Чого марне плачеш,
Чого тобі шкода? Хіба ти не бачиш,
Хіба ти не чуєш людського плачу?
То глянь, подивися; а я полечу

Високо, високо за синії хмари;
Немає там власті, немає там кари,
Там сміху людського і плачу не чуть¹¹⁰.
Он глянь, у тім раї, що ти покидаєш,
Латану свитину з каліки знімають,
З шкурою знімають, бо нічим обуць
Княжат недорослих; а он розпинають
Вдову за подушне, а сина кують,
Єдиного сина, єдину дитину,
Єдину надію! в військо оддають!
Бо його, бач, трохи! А онде під тином
Опухла дитина, голоднее мре,
А мати пшеницю на панщині жне.

А он бачиш? Очі! Очі!
Нащо ви здалися,
Чом ви змалку не висохли,
Слізьми не злилися?
То покритка попідтинню
З байстрям шкандибає,
Батько й мати одцурались
Й чужі не приймають!
Старці навіть цураються!!
А панич не знає,
З двадцятую, недоліток,
Душі пропиває!

Чи Бог бачить із-за хмари
Наші сльози, горе?
Може, й бачить, та помага,
Як і оті гори
Предковічні, що політі
Кровію людською!..
Душе моя убогая!
Лишенько з тобою.
Уп'ємося отрутою,
В кризі ляжем спати,
Пошлем думу аж до Бога,
Його розпитати,
Чи довго ще на сім світі
Катам панувати?

Лети ж, моя думо, моя люта муко,
Забери з собою всі лиха, всі зла,
Своє товариство — ти з ними росла,
Ти з ними кохалась, їх тяжкії руки
Тебе повивали. Бери ж їх, лети
Та по всьому небу орду розпусти.

Нехай чорніє, червоніє,
Полум'ям повіє,
Нехай знову рига змії,
Трупом землю криє¹¹¹.
А без тебе я де-небудь
Серце заховаю
Та тим часом пошукаю
На край світа раю.

І знов лечу понад землею,
І знов прощаюся я з нею.
Тяжко матір покидати
У безверхій хаті,
А ще гірше дивитися
На сльози та лати.

Лечу, лечу, а вітер віє,
Передо мною сніг біліє,
Кругом бори та болотá,
Туман, туман і пустотá.
Людей не чуть, не знать і сліду
Людської страшної ноги.
І вороги й невороги,
Прощайте, в гості не приїду!
Упивайтесь, бенкетуйте —
Я вже не почую,
Один собі навік-віки
В снігу заночую.
І поки ви дознаєтесь,
Що ще є країна,
Не полита сльозьми, кров'ю,
То я одпочину...
Одпочину... Аж слухаю —
Загули кайдани
Під землею... Подивлюся...

О люде поганий!
Де ти взявся? Що ти робиш?
Чого ти шукаєш
Під землею? Ні, вже, мабуть,
Я не заховаюсь
І на небі!.. За що ж кара,
За що мені муки?
Кому я що заподіяв?
Чиї тяжкі руки
В тілі душу закували,
Серце запалили
І галичі силу
Думи розпустили??
За що, не знаю, а караюсь,
І тяжко караюсь!
І коли я спокутую,
Коли діжду краю,
Не бачу й не знаю!!

Заворушилася пустиня.
Мов із тісної домовини
На той остатній Страшний суд
Мертвці за правдою встають.
То не вмерлі, не убиті,
Не суда просити!
Ні, то люди, живі люди,
В кайдани залиті.
Із нор золото виносять,
Щоб пельку залити
Неситому!.. То каторжні.
А за що? Те знає...
Вседержитель... А може, ще
Й Він не добачає.

Онде злодій штемпований
Кайдани волочить;
Он розбойник катований
Зубами скрегоче,
Недобитка товариша
Зарізати хоче!

А меж ними, запеклими,
В кайдани убраний,
Цар всесвітній! Цар волі, цар,
Штепом увінчаний!¹¹²
В муці, в катарзі не просить,
Не плаче, не стогне!
Раз добром нагріте серце
Вік не прохолоне!

А де ж твої думи, рожевії квіти,
Доглядані, смілі, викохані діти,
Кому ти їх, друже, кому передав?
Чи, може, навіки в серці поховав?
О не ховай, брате! Розсип їх, розкидай!
Зійдуть, і ростимуть, і у люди вийдуть!

Чи ще митарство?¹¹³ чи вже буде?
Буде, буде, бо холодно,
Мороз розум будить.

І знов лечу. Земля чорніє.
Дрімає розум, серце мліє.

Дивлюся: хати над шляхами
Та городі з стома церквами,
А в городах, мов журавлі,
Замоштрували москалі;
Нагодовані, обуті
І кайданами окуті,
Моштруються... Далі гляну:
У долині, мов у ямі,
На багнищі город мріє;
Над ним хмарою чорніє
Туман тяжкий... Долітаю —
То город безкрайї.

Чи то турецький,

Чи то німецький,

А може, те, що й московський.

Церкви, та палати,

Та пани пузаті,

І ні однісінької хати¹¹⁴.

Смеркалося... огонь огнем
Кругом запалало,
Аж злякався я... «Ура! ура!
Ура!» — закричали.
«Цу-цу, дурні! схаменіться!
Чого се ви раді!
Що горите?» — «Экой хохол!
Не знает параду.
У нас парад! Сам изволит
Сегодня гуляти!»
«Та де ж вона, тая цяця?»
«Вон видишь — палаты». —
Штовхаюсь я; аж землячок,
Спасибі, признався,
З циновими гудзиками:
«Де ты здесь узялся?»
«З України». — «Так як же ти
Й говорить не вмієш
По-здешньому?» — «Ба ні, — кажу, —
Говорить умію,
Та не хочу». — «Экой чудак!
Я всі входи знаю,
Я тут служу, коли хочеш,
В дворец попытаюсь
Ввесты тебе. Только, знаєш,
Мы, брат, просвищенны, —
Не поскупись полтинкою...»
Цур тобі, мерзенний
Каламарю... І зробився
Я знову незримий
Та й пропхався у палати.
Боже мій єдиний!!
Так от де рай! Уже нащо
Золотом облиті
Блюдолизи; аж ось і сам,
Високий, сердитий,
Виступає¹¹⁵; обок його
Цариця-небога,
Мов опеньок засушений,
Тонка, довгонога,

Та ще, на лихо, сердешне
Хита головою¹¹⁶.
Так оце-то та богиня!
Лишенько з тобою.
А я, дурний, не бачивши
Тебе, цяце, й разу,
Та й повірив т у п о р и л и м
Твоїм віршемазам.
Ото дурний! а ще й битий,
На квиток повірив
Москалеві; от і читай,
І йми ти їм віри!
За богами — панства, панства
В сребрі та златі,
Мов кабани годовані,
Пикаті, пузаті!..
Аж потіють, та товпляться,
Щоб то ближче стати
Коло с а м и х: може, вдарять
Або дулю дати
Благоволять; хоч маленьку,
Хоч півдулі, аби тільки
Під самую пику.
І всі уряд поставали
Ніби без'язики —
Анітелень. Цар цвенькає;
А диво-цариця,
Мов та чапля меж птахами,
Скаче, бадьориться.
Довгенько вдвох похожали,
Мов сичі надуті.
Та щось нишком розмовляли —
Здалека не чути —
О отечестві, здається,
Та нових п е т л и ц я х,
Та о муштрах ще новіших!..
А потім цариця
Сіла мовчки на дзиглику.
Дивлюсь, цар підходить
До найстаршого... та в пику
Його як затопить!..

Облизався неборака;
Та меншого в пузо —
Аж загуло!.. А той собі
Ще меншого туза
Межи плечі; той меншого,
А менший малого,
А той дрібних, а дрібнота
Уже за порогом
Як кинеться по улицях,
Та й давай місити
Недобитків православних,
А ті голосити;
Та верещать; та як ревнуть:
«Гуля наш батюшка, гуля!
Ура!.. ура!.. ура! а-а-а...»
Зареготався я, та й годі;
А й мене давнули
Таки добре. Перед світом
Усе те заснуло,
Тіль[ки] де-де православні
По углах стогнали
Та, стогнучи, за батюшку
Господа благали.
Сміх і сльози! От пішов я
Город озирати.
Там ніч, як день. Дивлюся:
Палати, палати
Понад тихою рікою;
А берег ушитий
Увесь каменем. Дивуюсь,
Мов несамовитий!
Як-то воно зробилося
З калюжі такої
Таке диво?.. Отут крові
Пролито людської —
І без ножа. По тім боці
Твердиня й дзвіниця¹¹⁷,
Мов та швайка загострена,
Аж чудно дивиться.
І дзигарі теленькають.

От я повертаюсь —
Аж кінь летить, копитами
Скелю розбиває!
А на коні сидить охляп,
У свиті — не свиті,
І без шапки. Якимсь листом
Голова повита.
Кінь басує — от-от річку,
От... от... перескочить.
А він руку простягає,
Мов світ увесь хоче
Загарбати¹¹⁸. Хто ж це такий?
От собі й читаю,
Що на скелі наковано:
П е р в о м у — в т о р а я¹¹⁹
Таке диво наставила.
Тепер же я знаю:
Це той п е р в и й, що розпинав
Нашу Україну,
А в т о р а я доканала
Вдову сиротину.
Кати! кати! людоїди!
Наїлись обоє,
Накралися; а що взяли
На той світ з собою?
Тяжко-тяжко мені стало,
Так, мов я читаю
Історію України.
Стою, замираю...
А тим часом тихо, тихо
Та сумно співає
Щось такеє невидіме:

«Із города із Глухова
Полки виступали¹²⁰
З заступами на лінію,
А мене послали
На столицю з козаками
Наказним гетьманом!¹²¹
О Боже наш милосердий!

О царю поганий,
Царю проклятий, лукавий,
Аспиде неситий!
Що ти зробив з козаками?
Болота засипав
Благородними костями;
Поставив столицю
На їх трупах катованих¹²²!
І в темній темниці
Мене, вольного гетьмана,
Голодом замучив
У кайданах. Царю! царю!
І Бог не розлучить
Нас з тобою. Кайданами
Скований зо мною
Навік-віки. Тяжко мені
Витать над Невою.
України далекої,
Може, вже немає.
Полетів би, подивився,
Так Бог не пускає.
Може, Москва випалила
І Дніпро спустила
В синє море, розкопала
Високі могили —
Нашу славу. Боже милий,
Зжалься, Боже милий».
Та й замовкло; дивлюся я:
Біла хмара криє
Сіре небо. А в тій хмарі
Мов звір в гаї виє.
То не хмара — біла пташка
Хмарою спустилась
Над царем тим мусянджовим¹²³
І заголосила:
«І ми сковані з тобою,
Людоїде, змію!
На Страшному на с'удищі
Ми Бога закриєм
Од очей твоїх неситих.

Ти нас з України
Загнав, голих і голодних,
У сніг на чужину
Та й порізав; а з шкур наших
Собі багряницю
Пошив жилами твердими
І заклав столицю
В новій рясі. Подивися:
Церкви та палати!
Веселися, лютий кате,
Проклятий! проклятий!»¹²⁴

Розлетілись, розсипались,
Сонечко вставало,
А я стояв, дивувався,
Та аж страшно стало.
Уже вбогі ворушились,
На труд поспішали,
І москалі на розпуттях
Уже моштрувались.
Покрай улиць поспішали
Заспані дівчата,
Та не з дому, а додому!
Посилала мати
На цілу ніч працювати,
На хліб заробляти.
А я стою, похилившись,
Думаю, гадаю,
Як то тяжко той насущний
Люди заробляють.
От і братія сипнула
У сенат писати,
Та підписувать, та драти
І з батька і брата.
А меж ними і землячки
Де-де проглядають.
По-московській так і ріжуть,
Сміються та лають
Батьків своїх, що змалечку
Цвенькать не навчили

По-німецькій — а то тепер
І кисни в чорнилах!
П'явки! п'явки! Може, батько
Остатню корову
Жидам продав, поки вивчив
Московської мови.
Україно! Україно!
Оце твої діти,
Твої квіти молодії,
Чорнилом політі.
Московською блекотою
В німецьких теплицях
Заглушені!.. Плач, Україно!
Бездітна вдовице!

Піти лишень подивиться
До царя в палати,
Що там робиться. Приходжу,
Старшина пузата
Стоїть рядом; сопе, хропе,
Та понадувалось,
Як індики, і на двері
Косо поглядало.
Аж ось вони й одчинились.
Неначе з берлоги
Медвідь виліз, ледве-ледве
Переносить ноги.
Та одутий, аж посинів,
Похмілля прокляте
Його мучило. Як крикне
На са́мих пузатих —
Всі пузаті до о́дного
В землю провалились!
Він вилупив баньки з лоба —
І все затрусилось,
Що осталось; мов скажений,
На менших гукає —
І ті в землю; він до дрібних —
І ті пропадають!
Він до челяді — і челядь,
І челядь пропала;

До москалів — москалики,
Тільки застогнало,
Пішли в землю; диво дивне
Сталося на світі.
Дивлюся я, що дальш буде,
Що буде робити
Мій медведик! Стоїть собі,
Голову понурив,
Сіромаха. Де ж ділася
Медвежа натура?
Мов кошенья, такий чудний.
Я аж засміявся.
Він і почув, та як зикне —
Я перелякався
Та й прокинувсь... Отаке-то
Приснилося диво.
Чудне якесь!.. таке тільки
Сниться юродивим
Та п'яницям. Не здивуйте,
Брати любі, милі,
Що не своє розказав вам,
А те, що приснилось.

8 юля 1844, С.-Петербург

* * *

У неділю не гуляла
Та на шовки заробляла,
Та хустину вишивала,
Вишиваючи, співала.

«Хустиночко мережана,
Вишиваная,
Вигаптую, подарую,
А він мене поцілує,
Хустино моя
Мальованая.
Здивуються вранці люди,
Що в сироти хустка буде
Мережаная,
Мальованая.

А я косу розплітаю,
З дружиною похожаю.
Доленько моя,
Матінко моя».

Отак вона вишивала,
У віконце поглядала,
Чи не ревуть круторогі,
Чи не йде чумак з дороги.
Іде чумак з-за Лиману
З чужим добрим, безталанний,
Чужі воли поганяє,
Поганяючи, співає:
«Доле моя, доле¹²⁵,
Чом ти не така,
Як інша, чужая?
Чи я п'ю, гуляю,
Чи сили не маю,
Чи до тебе доріженьки
У степу не знаю?
Чи до тебе свої дари
Я не посилаю?

Є у мене дари —
Очі мої карі.
Молодую мою силу
Багаті купили,
Може, й дівчину без мене
З іншим заручили...
Навчи ж мене, моя доле,
Гуляти навчи».

Та й заплакав, сіромаха,
Степом ідучи.
Ой застогнав сивий пугач
В степу на могилі,
Зажурились чумаченьки,
Тяжко зажурились.
«Благослови, отамане,
Коло села стати,
Та понесем товариша
В село причащати».

Сповідали, причащали
Й ворожки питали —
Не допомгло... з незцілєнним
В дорогу рушали.
Чи то праця задавила
Молодую силу,
Чи то нудьга невсипуща
Його з ніг звалила.
Чи то люди поробили
Йому, молодому,
Що привезли його з Дону
На возі додому.
Благав Бога, щоб дівчину...
Хоч село побачить.
Не доблагав... Поховали,
Ніхто й не заплаче!

Поставили громадою
Хрест над сиротою
Й розійшлися... Як билина,
Як лист за водою,
Пішов козак з сього світа,
Все забрав з собою.
А де ж тая мальована,
Шитая хустина,
А де ж тая веселая
Дівчина-дитина?!

На новому хресті хустку
Вітер розвіває¹²⁶,
А дівчина у черниці
Косу розплітає.

18 октября 1844,
С.-Петербург

* * *

Чого мені тяжко, чого мені нудно,
Чого серце плаче, ридає, кричить,
Мов дитя голодне? Серце моє трудне,
Чого ти бажаєш, що в тебе болить?

Чи пити, чи їсти, чи спатоньки хочеш?
Засни, моє серце, навіки засни,
Невкрите, розбите — а люд навісний
Нехай скаженіє... Закрий, серце, очі.

13 ноября 1844,
СПБ

* * *

Заворожи мені, волхве¹²⁷,
Друже сивоусий,
Ти вже серце запечатав,
А я ще боюся.
Боюся ще погорілу
Пустку руйновати,
Боюся ще, мій голубе,
Серце поховати.
Може, вернеться надія
З тією водою
Зцілющою й живущою,
Дрібною сльозою.
Може, вернеться з-за світа
В пустку зимовати,
Хоч всередині обілить
Горілою хату.
І витопить, і нагріє,
І світло засвітить...
Може, ще раз прокинуться
Мої думи-діти.
Може, ще раз помолюся,
З дітками заплачу,
Може, ще раз сонце правди¹²⁸
Хоч крізь сон побачу...
Стань же братом, хоч одури,
Скажи, що робити:
Чи молитись, чи журитись,
Чи тім'я розбити??!

13 декабря 1844,
С.-Петербург

За думою дума роєм вилітає,
 Одна давить серце, друга роздирає,
 А третя тихо, тихесенько плаче
 У самому серці, може, й Бог не бачить.

Кому ж її покажу я,
 І хто тую мову
 Привітає, угадає
 Великеє слово?
 Всі оглухли — похилились
 В кайданах... байдуже...
 Ти смієшся, а я плачу,
 Великий мій друже.
 А що вродить з того плачу?
 Богилова¹³⁰, брате...
 Не заревуть в Україні
 Вольнії гармати.
 Не заріже батько сина,
 Своєї дитини,
 За честь, славу, за братерство,
 За волю України¹³¹.
 Не заріже — викохає
 Та й продасть в різницю
 Москалеві. Це б то, бачиш,
 Лепта удовиці¹³²
 Престолові-отечеству
 Та німоті плата.
 Нехай, брате. А ми будем
 Сміяться та плакати.

30 декабря 1844,
 С.-Петербург

* * *

Не завидууй багатому,
 Багатий не знає
 Ні приязні, ні любові —
 Він все те наймає.
 Не завидууй могучому,

Бо той заставляє.
Не завидуй і славному,
Славний добре знає,
Що не його люди люблять,
А ту тяжку славу,
Що він важкими сльозами
Вилив на забаву.
А молоді як зійдуться,
Та любо та тихо,
Як у раї, — а дивишся:
Ворушиться лихо.
Не завидуй же нікому,
Дивись кругом себе,
Нема раю на всій землі,
Та нема й на небі.

4 октября 1845,
Миргород

ПРИМІТКИ ТА КОМЕНТАРІ

ПРИЧИННА

¹ Причинна — та, якій «спричинено», тобто «пороблено» (на яку наслано) недугу-«порчу».

² «Треті півні» співають на світанку, перед вранішньою зорею. Згідно з народними віруваннями, цей спів означає кінець дії нечистої сили.

³ К и т а й к а — шовкова тканина, переважно синього кольору, яку завозили з Китаю; згодом так стали називати бавовняну тканину.

⁴ Рядки з української народної пісні, що її, як вважалося, співають русалки на Зелену неділю, виходячи з води.

ТАРАСОВА НІЧ

⁵ Шевченко змальовує переможний бій козацького війська на чолі з Тарасом Федоровичем (Тарасом Трясилом) проти військ польного коронного гетьмана Станіслава Конєцпольського, що відбувся 25 травня 1630 р. під Переяславом. Цю подію поет подає за «Історією русов», бо саме тут Тараса Федоровича названо «Трясилом», а сам бій — «Тарасовою ніччю».

⁶ Варіація на тему української народної пісні «Ой з-за гори, з-за Лиману...». Пор.: «Встає хмара з-за Лиману, а другая — з поля, / Заплакала Україна — така її доля».

⁷ У н і я т и — вірні греко-католицької Церкви.

⁸ Северин Наливайко (?–1597) — керівник козацького повстання 1594–1596 рр.

⁹ К р а в ч и н а — загін. У першій половині ХІХ ст. дехто з письменників, наприклад, Михайло Максимович, услід за «Запорожской стариной» Ізмаїла Срезневського, де було подано підробки українських народних пісень і дум, трактував це слово як власне ім'я одного зі сподвижників Наливайка.

¹⁰ Ідеться про Павла Михновича Бута (?–1638) («Павлюгою» його названо в «Історії русов») — гетьмана нереєстрового козацтва, керівника козацького повстання 1637 р. Це повстання насправді розпочалося вже після виступу Тараса Федоровича.

¹¹ Ідеться про Дніпровський лиман.

¹² Т р у б а й л о, чи Трубіж, — ліва притока Дніпра.

13 Станіслав Конєцпольський (1592–1646) — великий коронний гетьман (з 1632 р.), польний коронний гетьман (з 1618 р.), каштелян краківський (з 1633 р.), один з найвидатніших полководців Речі Посполитої.

14 Альта — притока Трубежа.

15 Варіація на тему народної пісні «Ой сів пугач на могилі...». Пор.: «Ой колись ми панували, / А тепер не будем. / Того щастя, тії долі / Повік не забудем!»

НА ВІЧНУ ПАМ'ЯТЬ КОТЛЯРЕВСЬКОМУ

16 Іван Петрович Котляревський (1769–1838) — зачинатель нової української літератури. Його образ Шевченко змалював у повісті «Близнець».

17 Руна — луна.

18 Тобто троянців на чолі з Енеєм. Шевченко має на думці слова з «Енеїди» Котляревського: «Еней пройдисвіт і не промах...» (VI, 40).

19 Троя, чи Іліон, — стародавнє місто в Малій Азії, на побережжі Егейського моря, наподаілік від входу в протоку Дарданелли. Історія загибелі Трої описана в Гомеровій «Іліаді».

20 Цей образ запозичено з української народної пісні «Ой у полі могила з вітром говорила...»

КАТЕРИНА

21 Василь Андрійович Жуковський (1783–1852) — російський поет, перекладач і критик, академік Санкт-Петербурзької Академії наук, таємний радник.

22 Цього дня була підписана Шевченкова відпускна.

23 «Москалями» в старій Україні називали солдатів і росіян. Шевченко вживає це слово в обох значеннях.

24 Матері позашлюбної дитини обрізали коси й покривали голову хусткою.

25 Тобто пісню «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці...», авторкою якої вважають Марусю Чурай.

26 Світилки, дружки, старости й бояри — учасники весільного обряду.

27 Кете — дайте, подайте.

28 Тобто чумацьку пісню «Ой сидить пугач в степу на могилі...».

29 Шаг — півкопійки.

30 Бровари — містечко Остерського повіту Чернігівської губернії (тепер місто обласного підпорядкування, районний центр Київської обл.).

31 Гетьманщина — доба гетьманської влади та відповідного адміністративно-територіального поділу на Лівобережній Україні (1649–1782 рр.).

32 Покотьоло — дерев'яна дитяча іграшка у вигляді обруча.

33 Карбівничий — лісник.

34 Тобто псалму «Ісусе мой прелюбезный», автором якої є Дмитро Туптало (св. Димитрій Ростовський).

35 Міхоноша — той, хто носить за сліпцем мішок для милос-
тині.

36 Берлін — чотиримісна дорожна карета.

ПЕРЕБЕНДЯ

37 Перебендя — химерник. Словом «Перебендя» Шевченко
підписав один зі своїх листів до Григорія Квітки-Основ'яненка.
38 Ідеться про українську народну пісню «Ой не шуми, луже, зеле-
ний байраче».

39 Сава Чалий (?–1741) — полковник надвірного війська князів
Потоцьких. Шевченко говорить про пісню «Ой був в Січі старий
козак на прізвище Чалий».

40 Шевченко має на думці або пісню «Ой летіла горлиця через
сад...», або «Ой дівчина-горлиця до козака горнеться...».

41 Див. прим. 25 до поеми «Катерина».

42 Є кілька народних пісень про сербина, наприклад, «Ой, серби-
не, сербине! покинь сербовати...».

43 Ідеться про відому в численних варіантах пісню про те, як коза-
ки підмовили шинкарку поїхати з ними, а потім убили її (див.,
наприклад, «Ой там на горі...»).

44 Поширений мотив перетворення невістки на тополя походить із
пісні «Оженила мати неволею сина...».

45 Поет має на думці народні пісні на зразок «Ой за гаєм, гаєм...».

46 Лірницька псалма про Лазаря засновується на євангельській
притчі про Лазаря та багатія (Євангелія від св. Лука 16:19–31).

47 Ідеться про історичні пісні на зразок «Славне було Запорожжє...».

48 Господня слава — одне з центральних біблійних понять.
Воно означає перш за все Божу велич. Крім того, слава є озна-
кою світу Божого на противагу світові людському.

ТОПОЛЯ

49 Балада засновується на двох мотивах: 1) викликання милого ча-
рами (народна пісня «При березі, при морі...»; відповідна літе-
ратурна традиція: від «Роксоланії» Кленовича до романтичної
поезії) та 2) перетворення дівчини на тополя.

50 Ремінісценція з народної пісні «Вода в морі, риба в воді...». Пор.:
«Без милого і години / Трудно перебути; / Без милого — отець,
мати, / Як чужії люди».

51 Міфологічний мотив: досить пригадати хоч би улюблений багатьма
митцями сюжет про Орфея та Евридику або історію Лотової дружи-
ни, що стала темою, зокрема, трактату Сковороди «Жена Лотова».

ДО ОСНОВ'ЯНЕНКА

52 Григорій Федорович Квітка-Основ'яненко (1778–
1843) — зачинатель нової української прози. Шевченкове послан-
ня було відгуком на нарис Квітки-Основ'яненка «Головатий»,
надрукований у журналі «Отечественные записки» за 1839 р.

33 Ремінісценція з народної пісні під умовною назвою «Запорожці втекли за море, не хотівши йти в пікінери». Пор.: «Ой у степу високі могили / Стоять та сумують: / Ой десь наші славні запо-
рожці / За морем панують».

54 Пор. з думою про Івана Коновченка: «Слава не вмере, не поля-
же, / Лицарство козацьке всякому розкаже».

55 Ремінісценція з народної пісні «Зібралися всі бурлаки...». Пор.:
«Що діється тепер на світі, / Да чиї ж ми діти!».

56 Спочатку цей рядок звучав так: «Наш завзятий Головатий». Остаточну версію Шевченкові запропонував Пантелеймон Куліш (див. його лист до Шевченка від 25 липня 1846 р.).

57 Шевченко має на думці українську народну пісню «Ой не шуми, луже, зелений байраче...».

58 Див. прим. 25 до поеми «Катерина».

МАР'ЯНА-ЧЕРНИЦЯ

59 Оксана Степанівна Коваленко (1817–?) — подруга дитячих літ Шевченка, коли він жив у Кирилівці.

60 Тобто народну пісню «Була собі Маруся, / Полюбила Петруся...»

61 Син героїні поеми «Катерина».

62 Пристрит — хвороба, викликана лихим поглядом.

63 Див. прим. 25 до поеми «Катерина».

64 Придани — весільні гості з боку молодої.

СЛЕПАЯ

65 Далі йде варіація на тему старовинної псалми «Плач Йосифа Прекрасного»: «Кому повім печаль мою, / Кого призову ко ры-
данію...».

66 Куща (церковнослов.) — шатро; тут: рідний дім.

67 Ремінісценція з поеми російського поета й перекладача Івана Івановича Козлова (1779–1840) «Княгиня Наталья Борисовна Долгорукая». Пор.: «Его хоромы опустели, / Широкий двор зарос травой» (I, 3).

68 Йосиф Прекрасний — одинадцятий син Якова й первенець від Рахілі. Про перебування Йосифа в єгипетській в'язниці сказано в Книзі Буття 39: 19–22.

69 Маковевів день — 1 серпня (за ст. ст.), коли Церква відзначає день пам'яті семи святих мучеників Маккавеїв.

70 Тобто псалму про Йосифа Прекрасного.

71 Тобто ходила на прощу до Києво-Печерської та Почаївської лавр.

72 Це — Шевченків переклад української народної пісні «Ой летіла зозуленька / Через поле, гай...».

73 Фінальна сцена поеми, можливо, була нав'яна відповідним епізодом з роману Вальтера Скотта «Айвенго» (помста Ульріки).

74 Слова заупокійної молитви: «Со святыми упокой, Христе, душу раба твоего, идиже нисть болізнъ, ни печаль, ни въздыханіе, но жизнь безконечная».

- 75 Ідеться про Великий Луг Запорозький, чия територія розпочи-
налася від теперішнього Запоріжжя й тягнулася лівим берегом
Дніпра до Нікополя.
- 76 Див. прим. 76 до поеми «Гайдамаки».
- 77 Я н и ч а р и — регулярна піхота у війську Османської імперії.
- 78 Б а ш а, тобто паша, — титул високих військових та цивільних
чиновників в Османській імперії. У формі «баша» це слово вжи-
вається в думках.
- 79 Х а р е м, тобто гарем, — частина палацу, де жили дружини мож-
новладців.
- 80 Ві з а н т і я — назва Східної Римської імперії. У 1453 р. Візантія
занепала під ударами військ султана Мехмеда II. Починаючи з
цього часу, турецькі султани вважали себе спадкоємцями візан-
тійських імператорів.
- 81 Х у р д и г а — тюрма.
- 82 Д а р д а н е л и — протока між півостровом Галліполі та північно-
західним узбережжям Малої Азії.
- 83 Поет говорить тут про Петра Конашевича-Сагайдачного, який,
за легендою, під кінець життя постригся в ченці.
- 84 Г а л а т а — колишнє північне передмістя Константинополя
(Стамбула), яке згодом стало основним торговим районом міста
(тепер один із кварталів стамбульського округу Бейоглу).
- 85 Див. прим. 59 до поеми «Іван Підкова».
- 86 Тобто на бенкет.

ТРИЗНА

- 87 Княжна Варвара Миколаївна Репніна-Волконська
(1808–1891) — донька князя Миколи Григоровича Репніна-
Волконського та Варвари Олексіївни Репніної-Волконської
(вродженої графині Розумовської), свого часу була закохана
в Шевченка.
- 88 Піснеспів «Вічная пам'ять» у православній службі звучить як
урочисте поминання небіжчиків.
- 89 Біблійний образ. Пор.: «Господь Бог есть истина; Он есть Бог
живый и Царь вечный» (Книга пророка Єремії 10:10).
- 90 Шевченко розробляє тут старовинний мотив «гнаної Правди».
- 91 Поширений образ. Він є, наприклад, у поезії Миколи Язикова
«Поэт» (1831): «А ты, мой чистый ангел рая, / Ты примешь, очи
потупляя, / Их гармоническую ложь...»
- 92 Автобіографічний епізод: малий Тарас свого часу ходив на по-
шуки «кінця землі».
- 93 Слова Пилата (Євангелія від св. Івана 19:5). Цей євангельський сю-
жет набуває великої популярності в мистецтві, починаючи з доби
Відродження. Його відтворено на картинах Антонелло да Мессіна,
Єроніма Босха, Тіціана, Дюрера, Рубенса й інших. Можливо, кар-
тини цих майстрів були джерелом натхнення для Шевченка.

94 Алюзія на «Евгения Онегина» Пушкіна. Пор.: «А нынче все умы в тумане, / Мораль на нас наводит сон, / Порок любезен — и в романе, / И там уж торжествует он. / Британской музы небылицы / Тревожат сон отроковицы, / И стал теперь ее кумир / Или задумчивый Вампир, / Или Мельмот, бродяга мрачный, / Иль Вечный жид, или Корсар, / Или таинственный Сбогар. / Лорд Байрон прихотью удачной / Облек в унылый романтизм / И безнадежный эгоизм» (3, XII).

95 Презирство до «нікчемної юрби» — характерний мотив романтичної поезії. Див., наприклад, поезію Михайла Лермонтова «Как часто, пестрою толпою окружен...».

96 Іммануїл Кант (1724–1804) — німецький філософ, який уже наприкінці XVIII — на початку XIX ст. мав на Україні багатьох прихильників. Недаром перший переклад Канта російською мовою зробив вихованець Києво-Могилянської академії Яків Рубан (Миколаїв, 1803). На ту пору серед українців не бракувало й опонентів Канта, як-от Петро Лодій чи Сильвестр Гогоцький. У Харківському університеті з критикою філософії Канта виступили, зокрема, Євграф Філомафітський та Петро Гулак-Артемівський.

97 Галілео Галілей (1564–1642) — італійський фізик, механік, астроном, математик і філософ.

98 Образ «мрачної думи» прикметний для дум Кондратія Рилєєва. Пор., наприклад: «Сидел он, склоненный на длань головою, / Угрюмою думой в минувшем летал...» («Глинский»); «Пред ним прошедшее, как смутный сон, / Тревожной оживлялось думой...» («Борис Годунов»); «И, мрачною тревожим думой, / Певец задумчивый глядел...» («Державин»).

99 Ремінісценція з поеми Рилєєва «Войнаровский». Пор: «Рожденный с пылкою душой / Полезным быть родному краю...».

100 Див. прим. 184 до поеми «Слепая».

РОЗРИТА МОГИЛА

101 Ці рядки, очевидно, нав'яні народною піснею «Ой чи ж бо я сама на світі одна...». Пор.: «— Чи ти мене, моя мати, в церкву не носила, / Чи ти мені, моя мати, долі не впросила?» / «— І в церкву тебе носила, Богу молилася, / Така тобі, моя доню, доля судилася».

102 Поет говорить про передачу колишніх земель Запорозької Січі німецьким та єврейським колоністам.

«ЧИГРИНЕ, ЧИГРИНЕ...»

103 Чигирин, який у 1648–1660 рр. був резиденцією Богдана Хмельницького й столицею гетьманської держави, за часів Шевченка перетворився на невеличке повітове містечко, де мешкало близько 4000 чоловік. Своїми настроями ця Шевченкова поезія близька до поезії Миколи Маркевича «Чигирин» (збірка «Украинские мелодии»).

- 104 Пор. з рекрутською піснею: «Та повезли до прийому — / Задрижали ніжки, ручки йому».
- 105 Ці рядки взято з рекрутських пісень. Пор.: «А у вдови один син, / І той пішов під аршин».
- 106 Можливо, цей образ навіяний «Енеїдою» Котляревського. Пор.: «Се що з порожніми сумками / Жили голодні під тинами, / Собак дражнили по дворах...» (III, 123).

СОН (КОМЕДИЯ)

- 107 Далі йде варіація на тему 10-ї пісні Сквороди «Всякому городу нрав и права», в якій філософ розробляв старовинний мотив людського «різнопуття».
- 108 Мотив рівності людей перед смертю був одним з найпоширеніших у літературі старої України. Можна пригадати, зокрема, твори Кирила Ставровецького, Антонія Радивиловського, Климентія Зиновієва, Григорія Сквороди та інших. Його ж таки передають і народні приказки «Пани і жебраки по смерті однакі», «Смерть не розбирає чина, а бере селянина і дворянина» тощо.
- 109 Варіації на тему Книги Екклезіястової I: 4–5. Пор.: «Покоління відходить, й покоління приходить, а земля віковічно стоїть! І сонечко сходить, і сонце заходить, і поспішає до місця свого, де сходить воно».
- 110 Ремінісценція з Апокаліпсиса 21: 4. Пор.: «...і не буде вже смерти — ані смутку, ані крику, ані болю...».
- 111 Образи, навіяні Апокаліпсисом. Пор.: «...і вчинилися град та огонь, перемішані з кров'ю, і впали на землю» (8: 7); «...ось змії червоновогняний, великий, що мав сім голів та десять рогів, і на його головах сім вінців» (12: 3).
- 112 Образ Всесвітнього царя походить із Книги псалмів 71 (72). У християнській традиції він префігурально тлумачиться як Христос. З поетів, чю творчість Шевченко добре знав, цей образ використав Гаврило Державін («Бессмертие души»): «Как можно, чтобы Царь всемирный, / Господь стихий и вещества — / Сей дух, сей ум, сей огонь эфирный, / Сей истый образ Божества — / Являлся с славою такою, / Чтоб только миг в сем свете жить, / Потом покрылся б вечной тьмою? / Нет, нет! — сего не может быть». Шевченко, крім усього, натякає тут на декабристів.
- 113 Митарства — у православної традиції, перепони, крізь які має пройти душа на шляху до Божого престолу.
- 114 Ідеться про Санкт-Петербург.
- 115 Ідеться про Миколу I (Павловича) (1796–1855) — російського імператора (1825–1855) з династії Романових.
- 116 Ідеться про дружину Миколи I імператрицю Олександру Федорівну, уроджену принцесу Фредеріку Шарлотту Вільгельмівну (1798–1860).

117 Поет говорить про Петропавлівську фортецю й Петропавлівський собор, чия дзвіниця має високий шпиль.

118 Поет змальовує пам'ятник Петру I на Сенатській площі — перший кінний пам'ятник російському цареві. Виконаний у класицистичній стилістиці скульптором Етьеном Фальконе (1716–1791) й урочисто відкрито 7 серпня 1782 р.

119 З одного боку на пам'ятнику написано: «ПЕТРУ первому ЕКАТЕРИНА вторая лета 1782», а з другого — «PETRO primo CATARINA secunda MDCCLXXXII».

120 Пор. з народною пісню «У Глухові у городі»: «У Глухові у городі у всі дзвони дзвонять, / Да вже наших козаченьків на лінію гонять».

121 Поет викладає свої думки у формі монологу Павла Леонтійовича Полуботка (бл. 1660–1724) — наказного гетьмана після смерті Івана Скоропадського. Полуботок виступив оборонцем Гетьманщини, за що з наказу Петра I потрапив до Петропавлівської фортеці, де й помер.

122 Про участь козаків у будівництві Санкт-Петербурга Шевченко говорить услід за «Історією русов», народними піснями, а також поемою Адама Міцкевича «Дзяди».

123 М у с я н ж о в и й — тут: мідний.

124 Мотив праведного суду над Петром I, очевидно, навіяний фіналом апокрифічної промови Полуботка перед імператором, що її подано в «Історії русов», де гетьман каже: «...Говорю тебе истину, о государь! что воздаси ты непременно отчет пред царем всех царей, всемогущим Богом, за погибель нашу и всего народа».

«У НЕДІЛЮ НЕ ГУЛЯЛА...»

125 Цей та два наступні рядки взято з народної пісні «Ой ішов козак з Дону та з Дону додому...».

126 Див. прим. 131 до поеми «Гайдамаки».

«ЗАВОРОЖИ МЕНІ, ВОЛХВЕ...»

127 Цю поезію Шевченко присвятив великому акторові й одному зі своїх найближчих друзів Михайлу Семеновичу Щепкіну (1788–1863).

128 «Сонце правди» — біблійний образ (див.: Книга пророка Малахії 4:2).

ГОГОЛЮ

129 Микола Васильович Гоголь (1809–1852) — український і російський письменник, чю творчість Шевченко високо цінував.

130 Болиголов (*Conium maculatum*) — багаторічна отруйна трав'яниста рослина.

131 Поет має на думці легенду про вбивство Іваном Гонтою своїх синів (див. прим. до поеми «Гайдамаки»), а також повість Гоголя «Тарас Бульба», де головний герой убиває свого сина-зрадника.

132 Євангельський образ (див.: Євангелія від св. Марка 12:41–44; Євангелія від св. Луки 21:1–4).

ЗМІСТ

Причинна	3
Думка («Тече вода в синє море...»)	8
Думка («Вітре буйний, вітре буйний!..»)	9
Думка («Тяжко-важко в світі жити...»)	10
Думка («Нащо мені чорні брови...»)	12
Тарасова ніч	13
На вічну пам'ять Котляревському	17
Катерина.....	20
Перебендя.....	39
Тополя	42
До Основ'яненка	48
Іван Підкова.....	51
«Думи мої, думи мої...»	53
Н. Маркевичу.....	56
На незабудь Штернбергові	57
«Вітер з гаєм розмовляє...»	125
Мар'яна-черниця.....	126
Утоплена.....	136
Песня караульного у тюрми (из драми «Невеста»).....	142
Слепая (Поэма).....	142
Гамалія.....	172
Тризна.....	177
Розрита могила	191
«Чигрине, Чигрине...»	192
Сова	194
Дівичії ночі.....	201
Сон (Комедія).....	202
«У неділю не гуляла...»	217
«Чого мені тяжко, чого мені нудно...».....	219
«Заворожи мені, волхве...»	220
Гоголю	221
«Не завидуй багатому...»	221
<i>Л. В. Ушкалов. Примітки та коментарі .....</i>	<i>626</i>

ШЕВЧЕНКО
Тарас Григорович

КАТЕРИНА

Головний редактор *Є. В. Мезенцева*
Відповідальна за випуск *К. В. Лимаренко*
Художній редактор *Л. П. Вировець*
Технічний редактор *Г. С. Таран*
Комп'ютерна верстка: *С. І. Удалов*
Коректор *Л. В. Дмитрієва*

Підписано до друку 24.12.12. Формат 84×108 ¹/₃₂.
Умов. друк. арк. 7,56. Облік.-вид. арк. 4,03.
Тираж 3000 прим. Замовлення № .

ТОВ «Видавництво Фоліо»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції
ДК № 3194 від 22.05.2008 р.
61002, Харків, вул. Чубаря, 11
Електронна адреса:
www.folio.com.ua
E-mail: realization@folio.com.ua
Інтернет магазин
www.bookpost.com.ua

Надруковано з готових позитивів
у ТОВ «Видавництво Фоліо»,
61002, Харків, вул. Чубаря, 11
Свідоцтво про реєстрацію
ДК № 3194 від 22.05.2008 р.